

93 HARBİNE GİDEN BUHRANLI DÖNEMİN BAZI SİYASİ OLAYLARININ FRANSIZ BÜYÜKELÇİLİK YAZIŞMALARINA YANSIMALARI

THE REFLECTIONS OF SOME POLITICAL EVENTS OF THE CRISIS PERIOD OF 93 WAR ON FRENCH EMBASSY CORRESPONDENCES

Fatma UYGUR

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
fuygur@humanity.ankara.edu.tr

Öz

Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi anlamına gelen Şark Meselesi bağlamında 93 Harbini içine alan 1875-1878 yılları, devletin kaybettiği toprak, insan ve prestij bakımından Türk tarihinin buhranlı dönemlerinden biri olmuştur. Avrupa güç dengesi siyasetinde, büyük güçlü devletler, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından, birbirlerini diplomasi yoluyla vazgeçirmeye başlamışlardır. Fransa ise Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Almanya'yı güvenilir olarak görmüş kendi ajanları ve yetkin diplomatları sayesinde bu ülkelerin aralarında gizli görüşmeleri önceden tespit edip buna göre pozisyon almış veya konjonktürün gereğini kabul etme çabası içine girmiştir.

Fransız Büyükelçiler gizli, çok gizli ve hususi ibareli belgelerle, başta Rusya olmak üzere, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan ve diğer ülkelerin diplomatik bilgilerini veya hamlelerini Fransız Dışişleri'ne aktarmışlardır. Kritik anlarda atılan adımlar, memorandumlar, notalar, acil telgraflar, kısa notlar, şifreli yazılar veya teferruatlı raporlar bu sürecin önemini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, Fransız Büyükelçilik yazışmalarında ele alınan, Hersek ayaklanması, Bulgar isyanları, Selânik vakası ve akabinde vuku bulan kritik konular ele alınmıştır. İstanbul, Paris, Londra, Berlin, Viyana ve Saint-Petersbourg gibi merkezlerde bulunan Fransız Büyükelçilerin, bu olaylara değin diplomatik görüş ve düşünceleri ortaya konulmuştur. Bu süreçte, Avusturyalı Kont Andrassy, Rus General İgnatief ve Fransız Dük Decazes gibi dönemin öne çıkan güçlü diplomatik ve siyasi figürlerinin karşılıklı olarak başlattıkları yazışmalar incelenmiştir.

Hiç şüphesiz Fransızların olaylara bakışında ilgili bölgeden gelen taraflı elçilik raporları etkili olmuştur. Ancak Fransa'nın politik tutumunu ortaya koyması bakımından dikkate değer kabul edilmiştir.

Abstract

The years 1875 and 1878, which included 93 Wars in the context of the Eastern Question, which means the elimination of the Ottoman Empire, was one of the crisis period of Turkish history in regarding the domain, people and prestige that the state lost. In the European power balance politics, great powerful states have started to deter each other from the policy of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire through diplomacy. France, on the other hand, has pursued Russia, Austria-Hungary, England and Germany that it considered as unreliable thanks its reliable spys and competent diplomats and has attempted to identify possible negotiations / agreements in advance and take positions accordingly or accept the necessity of the conjuncture.

French Ambassadors conveyed to French Foreign Affairs, diplomatic information or moves of Russia, England, Germany, Austria-Hungary and other countries, with secret, top secret and special documents. Diplomatic steps in the critical period, memorandums, notes, emergency telegrams, short notes, encrypted texts or detailed reports demonstrated the importance of this process.

In this study, the issues of Herzegovina uprising, Bulgarian revolts, the Thessaloniki incidents and subsequent critical issues, which were discussed in French Embassy correspondence, were discussed. Diplomatic views and opinions of the French Ambassadors in centers such as Istanbul, Paris, London, Berlin, Vienna and Saint-Petersbourg have been revealed about these events. In this process, diplomatic correspondence initiated by the powerful diplomatic political figures of the period such as Austrian Count Andrassy, Russian General Ignatief and French Duke Decazes, together or individually, were examined.

Undoubtedly, embassy reports from the relevant region were influential in the French view of the events. However, it was considered remarkable in terms of revealing the political attitude of France.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 2 Mart 2020
Kabul edildiği tarih: 28 Eylül 2020
Yayınlanma tarihi: 15 Aralık 2020

Article Info

Date submitted: 2 March 2020
Date accepted: 28 September 2020
Date published: 15 December 2020

Anahtar sözcükler

Şark Meselesi; Hersek İsyanı;
Selânik Vakası; Kont Andrassy; Dük
Decazes

Keywords

Eastern Question; Herzegovina
Uprising; Thessaloniki Incident; Kont
Andrassy; Duke Decazes

DOI: 10.33171/dtcfjournal.2020.60.2.5

GİRİŞ

XIX. yüzyılın son çeyreğinde patlak veren Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi), kaybedilen toprak, insan ve prestij bakımından Türk tarihinin buhranlı dönemlerinden biri olmuştur. *Büyük güçlü devletler*, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiş, âdeta parçalamak için birbirlerini ikna etmeye başlamışlardır. Balkanlarda kışkırtılan ayaklanmalarla paylaşım faaliyeti *Şark Meselesi* hüviyetine bürünmüştür. Fransa bu süreçte, Avrupa *güç dengesi* siyasetini gözeterek Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Almanya'yı istihbarat ajanları ve diplomatlarıyla takip ederek, kendi aralarında olası müzakereleri önceden tespit edip, buna göre karar almıştır.

Osmanlı Balkanlarında yaşanan kritik durumlarda bölgedeki Slavlar üzerinde gittikçe kızışan Avusturya-Rusya rekabeti önem arz etmiştir. Avusturya-Macaristan'ın dış politikasına yön veren Kont Andrassy* (1823-1890) *tehdit diplomasisiyle* Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunurken bile Bosna-Hersek'i elde etme arzusunda olmuştur. Açık ve sıcak denizlere inme politikasını *idefiks* hâline getiren Rusya'nın¹ Slav halklarına duyduğu ilginin ve Panslavist amaçların daha ziyade Balkan Slavları üzerine bina edildiği görülmüştür. Bu bağlamda, çeşitli ekonomik, mali ve siyasî sebeplerden ortaya çıkan Hersek ayaklanması, önce Osmanlı-Sırp/Karadağ ve sonra Osmanlı-Rus savaşlarına giden sürecin ilk ve en önemli aşamasını oluşturmuştur (Baltalı 833; Gölen 380).²

Balkanlarda Meydana Gelen Siyasi Olaylar

XIX. yüzyılda, zayıflayan Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkan toprakları, Avrupalı büyük devletlerin rekabet alanına dönmüş, çeşitli isyanlar bu devletler tarafından uluslararası mesele olarak görülmüş ve böylece Batı diplomasisinin temel konularından biri hâline gelmiştir. Bu ayaklanmalar esas itibariyle özerklik/bağımsızlık için başlatılan sosyal ve siyasal hakların genişletilmesi

* Ek 1. Kont Andrassy'nin portresi.

¹ Rus İmparator Nikola için, “İstanbul’u (yani Boğazları) almak, öleceği muhakkak olan hasta adamın (yani Osmanlı İmparatorluğunun) mirasına konmak arzusu *idée fixe* (sabit fikir) hâline gelmişti” (Kurat 326). “II. Aleksandr zamanında, Rus fikir ve politik hayatında en mühim rol oynayan cereyanlardan biri de Panslavizmdir. [...] Rus Ortodoksluğu Çarlık mutlakiyeti ve Rus milliyetçiliği prensiplerine dayanan bu cereyan gitgide müteassib Rusçuluk şekline girerek mistik ve mürteci bir akide hâlini aldı.” (Kurat, 343). Hiç şüphesiz, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) Türk-Rus münasebetlerinde bir kırılma noktası olmuştur. Osmanlı'nın içişlerine karışma hakkı elde ettiği bu anlaşma Rusya Ortodoks tebaayı ve Rus tüccarları himaye hakkı da kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi yolunda atılan en önemli adımdır (Karal 36).

² Konu ile ilgili bu eserler için bkz. Aydın, “Bosna Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü.” 4-69; Turan 628; Kapıcı 416.

görünümlü, tamamen dış destekli, ayrılıkçı ve silahlı mücadelelerdir. Özellikle müflis bir devlet durumuna düşen Osmanlı bu isyanlarla kritik ve kaotik bir girdaba kapılmıştır (Karal 239).³

Rusya'nın Avrupa devletleri arasında mevcut güç dengesini adım adım kendi lehine değiştirmesiyle *Panslavizm* propagandası hız kazanmış ve Hersek'te yeniden (Kapıcı 440)⁴ bir isyan patlak vermiştir. Böylece bu isyan *büyük güçlerin* gündemine *Şark Meselesi* başlığıyla oturmuştur. İsyân, Osmanlı yönetimini silahlı bir protesto niteliğinde başlamıştır (Tuncer 213). Rumlar, Sırpalar, Rumenler, Hırvatlar, Bulgarlar ve Karadağlılar gibi Balkan halkları, Osmanlı yönetimine karşı birbirlerini desteklemiş ve bilhassa burjuvazileri bağımsızlık yolunda her fırsatı değerlendirmişlerdir (Jorga 1748).⁵

Hersek'teki Gelişmeler

Coğrafi olarak Neretva Nehri havzası ile güney bölgeleri içine alan Hersek** topraklarının bir kısmı 1470'te, geri kalanı 1482'de fetihle Osmanlı idaresine geçmiştir (Uzunçarşılı 83). Hersek, daha sonra bir sancak olarak yönetilmiştir (Djurdjev 297).⁶ 1580'de Bosna'nın *Beylerbeyi* statüsü kazanmasından sonra Hersek sancağı veya Hersek ili olarak buraya bağlanmıştır. Osmanlı'da merkezî otoritenin zayıflamasıyla beraber, XVII. yüzyıla değin bölgede ciddi anlamda siyasi bir karışıklık görülmezken Habsburg-Osmanlı savaşlarından (1593-1606) sonra sosyal dengeler bozulmaya başlamış, yönetici paşalar, yerli asilzadeler ve ellerindeki toprakları âyan ve sipahilere geçen köylüler birçok karışıklığa sebep olmuşlardır. Osmanlı Tuna'nın kuzeyini kaybedince Bosna bir uç eyaleti olarak korunurken âdetâ Avusturya

³ Abdülmecit'ten itibaren başlayan ve artık sürdürülemeyen dış borçlanma yüzünden Osmanlı maliyesiyle ilgili "6 Ekim 1875'te bir kararname neşredilerek beş sene müddetle muntazam borçların faizlerinin yarısının nakit diğer yarısının da %15 faizli bir senet ile ödeneceği ilân edildi. Bu kararname tahvilât sahipleri arasında bir bomba tesiri yaptı. Avrupa'da, umumi efkâr tamamen Osmanlı İmparatorluğu aleyhine döndü." (Karal 239).

⁴ Hersek'te 1861'de ayaklanmalar olmuştur. "1872'de Belgrad'da toplanan Hersekli mülteciler, Çar'ın 1873'teki Viyana ziyareti sırasında ona bir memorandum göndermişler ve kendilerini yalnız bırakmamalarını rica etmişlerdi. 1874'te Hersekliler Nevesin'de bir ayaklanma çıkarmayı denemişti. Fakat Bâbiâli bu ayaklanmayı deşifre edebilmiş, ayaklanma liderlerini yakalamaya başlamış, ancak bir kısmı Karadağ'a kaçmayı başarmışlardır." (Kapıcı 440).

⁵ Aydınlanma Çağı'nın fikirleri Fransız İhtilali ile gelişerek Avrupa'da pek çok milleti etkisi altına almıştır. Daha sonra ise ticaret burjuvazisi ve aydınlar halkta Osmanlı karşıtı ulusal bir şuurun uyanmasında etkili rol oynamıştır.

** Ek 2. 1875 yılı Hersek haritası.

⁶ "Hersek (Herzeg = Dük) adı ise, XV. yüzyıl ortalarında Bosna Kralı'na isyan edip kendisini "St. Sava'nın Herseki" yani dükü ilân eden Stjepan Vukčić Kosača'nın unvanından gelir (Herzegovina = Hersek'in toprağı)." (Djurdjev 297).

tarafından kuşatılmıştır. Rusya'nın da bölgeye Ortodoksların *hamisi* olarak girmesiyle beraber (1774) Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağlıları bağımsızlık yönünde Osmanlı yönetimine karşı isyana teşvik etmeye başlamıştır. Kısaca, 1840'larda baş gösteren, sonra bastırılan küçük çaplı çeşitli ayaklanmalar 1858-1860 yılları arasında tekrarlanmış ve durumu kontrol altına almak için birtakım ıslahatlar yapmak üzere Osmanlı Devleti tarafından Cevdet Paşa 1863'te Bosna-Hersek'e gönderilmiştir (Halaçoğlu 77; Baysun 112). Etkin bir diplomasi dili kullanan, sükûneti tesis eden, tarafları uzlaştıran Paşa 1864'te bölgeden ayrılırken, âdeta asiler devlete bağlı kamu görevlisine dönüşmüşlerdir (Gölen 372).

Nihayet ilerleyen süreçte, Osmanlı artık yalnız dinî, idari veya siyasi isyanlarla uğraşmayacak aynı zamanda bu isyanları hazırlayan ve kışkırtan Avrupa devletleriyle de mücadele edecektir. Islahat Fermanı'nın (1856) sağladığı yeni haklarla ve büyük güçlerin himayesiyle gayrimüslimler ciddi ekonomik güce ulaşmışlardır. Öte yandan yönetici devlet bürokrasisinin halka karşı olumsuz tavırları ve suiistimalleri, ecnebinin bu durumu olası bir müdahale için kullanmalarına vesile olmuştur (Halaçoğlu 77). Böylece siyasi haklar elde etmeye başlayan unsurlar ve durdurulamayan isyanlar yıkıcı savaşların sebepleri olacaktır. Özellikle isyan ve savaş tehlikesi, mali iflasla perçinleşirken Balkanlarda ulusçuluk nihai hedefe doğru harekete geçecektir (Ortaylı 307).⁷

Bu bağlamda, Hersek isyanı 1875'te Hersek'in küçük bir kasabası olan Nevesin'de, halka mültezimlerin zulmü, ağır ağnam vergisi ve askerlik meselesi gibi konularda şikâyet eden bir grup Hristiyan'ın, isyan ederek Karadağ'a sığınmasıyla başlamıştır (Kapıcı 440). Bu kişiler (Armaoğlu 702)⁸, burada Karadağ Prensiği, Rus Konsolosluğu ve Sırp isyancı ajanlarıyla görüşerek silah ve teçhizat teminatına güvenerek bir kalkışma planlamışlardır. Rus elçisinin araya girmesiyle affedilerek kasabalarına dönen bu isyancılar Osmanlı'nın hoş görüsünü zaaf olarak algılamışlardır. Slav derneklerinin kışkırtmaları ve teşvikleri sonucunda, tekrar büyük bir isyan planıyla Osmanlıya başkaldırmışlardır ("Bosna-Hersek..." 17-20). Balkanlarda yayılcı bir politika güden Avusturya da Rusya gibi Slav halklarını Osmanlı aleyhine kışkırtmış ve teşvik etmiştir. Hersek isyanının arka planında bu

⁷ "Ekim 1875'te Mahmud Nedim Paşa, Osmanlı borçlarının ödenmesini durdurdu, yani ilk moratoryumu ilan etti. Bu dış devletlerin hiç hoş karşılamadığı bir gelişmeydi." (Ortaylı 307).

⁸ Armaoğlu, bu kişilerin sayısını 160 olarak vermiştir (Armaoğlu 702); Aynı şekilde Gölen de bu sayıyı 160 kişi olarak vermiştir. (Gölen 381); Fransız diplomatik belgelerinde yani *Documents diplomatiques français*'de bu rakam 300 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu Fransızca belgeler makalede kısaca "MAE Documents" olarak gösterilmiştir (MAE Documents 1-2).

destekler ile Osmanlı yönetiminin ayaklanmayı hafife alması ve müdahalede gecikmesi olayların tehlikeli boyutlara varmasına sebep olmuştur (Turan 628). Böylece Hersek isyanı kısa sürede bir *Avrupa sorunu* hâline gelmiştir.

Hersek İsyanı Hakkında Fransız Elçilik Yazışmaları

Osmanlı Balkanlarında daha önce çıkan irili ufaklı pek çok isyanda olduğu gibi 1875'te çıkan Hersek ayaklanması ve sonrasında gelişen olaylarda Fransa'nın gösterdiği politik tavır ve duruş, diğer büyük devletlerinki gibi önem arz etmiştir. Avrupa'da *güç dengesi* odaklı Fransız dış politikası *Şark Meselesi* olarak değerlendirdiği olayları, büyükelçiler marifetiyle, çok taraflı bir diplomasiye dönüştürmüştür (MAE Documents I)⁹.

Gelişmeleri yakından takip eden İstanbul'daki Fransız Büyükelçi M. de Bourgoing, Fransız Dışişleri Bakanı Dük Decazes**'a çektiği bir telgrafta Hersek'te başlayan isyanın endişe verici olduğunu ve büyüme emaresi gösterdiğini, Türk Hükümeti'nin tedbirler aldığını bildirmiştir (MAE Documents 1-2).¹⁰ Fransız Saint-Petersbourg Büyükelçisi General Le Flô (1804-1887) ise üç yüz kişiyle başlayan Hersek isyanının yedi bin kişiye kadar ulaştığını, daha önce benzer isyanlara tevessül etmeyen Katolik halkın bu kez bir piskopos önderliğinde asilere katıldığını belirtmiştir. Siyasi ve coğrafi bakımdan birbirine yakın olan Rusya, Almanya ve Avusturya, konuyla ilgili sert tedbirler almakta kararlı olan Dışişleri Bakanı Kont Andrassy'yi desteklemek üzere ortak hareket etmek istemişlerdir. General Le Flô'ya göre, bu olaylar *Şark Meselesini* uyandıran bir bomba etkisi yapacaktır (MAE Documents 1-2).

⁹ Bu çalışmada ana kaynak olarak, Fransız Dışişleri Bakanlığı (Ministère Des Affaires Étrangères)'nin kütüphanesinde Diplomatik Belgeleri Yayınlama Komisyonu tarafından yayımlanan *Documents diplomatiques français (1871-1914)*'nin birinci serisinin 2. cildi kullanılmıştır. Bu yazışmalar 1875-1879 tarih aralığını ihtiva etmektedir. Hersek İsyanı başladıktan sonra burada 1876 yılına ait oldukça az belge olması Fransa'nın politik olarak başka olayları öne almasıyla izah edilebilir. 1876'dan sonra ise farklı konularda da olsa çok sayıda belge bulunmaktadır.

** Ek 3. Dük Decazes'in bir fotoğrafı.

¹⁰ Telgraf, 18 Temmuz 1875, saat 12.05'te çekilmiştir. Buna göre Osmanlı yönetimi isyanı hafife almamıştır. Fransızların endişelendiği Hersek meselesi hakkında, hemen hemen aynı tarihlerde yazılan, İspanya'nın İstanbul elçisi Conte'un, 20 Temmuz 1875 tarihli raporunda ise olayların vergi meselesi yüzünden çıktığı ve yerel etkenler yerine yabancı etmenlerden çıktığı, siyasi olmadığı, Osmanlı'nın olayı önemsemediği, Rusların barışçıl yaklaştığı, Osmanlı Hükümeti'nin Sırbistan ve Karadağ'a uzlaşmacı yaklaştığı ve bundan dolayı isyanın kısa süreceğinin öngörüldüğü yazılmıştır (Turan 637).

Berlin’de toplanan Alman, Rus ve diğer büyükelçiler, Türklerin meseleyi içişleri olarak görmeğe çalıştığını gerçekte ise meseleyi anlayamadıklarını düşünmektedirler. İsyanın yatıştırılması ve Avusturya’nın sınır statükosunun korunması gerektiğini bildiren Berlin’deki Fransız temsilci, Kont Andrassy’nin Fransa ve İngiltere’nin Türkleri cesaretlendirdiğini öne sürerek şikâyetçi olduğundan Fransız Hükûmeti’ni haberdar etmiştir. Hâlbuki Fransız Dışişleri Bakanı, Londra Büyükelçisi’ne gönderdiği talimatta olayların başlangıcında Londra Hükûmeti’yle aynı yönde hareket ederek Karadağ ve Sırbistan’ın Hersek isyanına katılmasını engellemek istediklerini belirtmiştir (MAE Documents 5).¹¹ Ancak, bu *Üç İmparatorluk* Hersek konusunda birlikte hareket ederken buna mukabil, Fransa yumuşatma politikası güdecektir.

Rusya’nın, Fransa’dan farklı yönde karar alması üzerine Dük Ducazes bu hassas olaylarla ilgili her türlü bilgiyi toplamak için daha fazla ajan görevlendirmiştir. Alman ve Rus Büyükelçilerinin Bâb-ı Âli’ye sundukları teklifleri değerlendiren Bakan, bu bilgiler ışığında Londra’ya yeni bir davet gönderirken İtalya’yı işin içine dâhil etmiştir. Aslında burada söz edilen teklif Hersek’teki isyancılara, *büyük güçlere* müracaat yerine, duruma hakkaniyetle bakacak olan Bâb-ı Âli’ye bir dilekçeyle başvurmaları hususunda gönderilen bir telgraf bilgisidir (MAE Documents 7).¹² Şüpheli ve kararsız tutumuyla Avusturya, Fransa için ayrı bir tavır takınmayı gerektirmektedir. Fransa’nın Hersek’e bir delege göndermesi Avusturya’yı epeyce tedirgin etmiştir. Ayrıca, Avusturya-Macaristan’ın içindeki Slavlara verilen benzer vaatler de kıpırdanmaları durduramayacak gibi görünmektedir (MAE Documents 8).

¹¹ Paris’ten Londra’ya gönderilmiş 18 Ağustos 1875 tarihli uzun bir analiz raporudur. Bu raporda Bakan Decazes, Saray-Bosna, Üsküdar ve İstanbul’daki ajanlarının hükûmetine yaptığı acil çağrılar üzerine Londra Büyükelçisi Markis d’Harcourt’a talimatlar göndermiştir. Bâb-ı Âli Fransa’dan kendisini desteklemesini istemiş Fransız Bakan ise sadece tavsiyelerle yetinmiştir. Oysaki Fransa tek başına herhangi bir adım atmak istemediği gibi Londra’yı da yanında görmek için çabalamaktadır. Rus İmparator Fransa’dan iş birliği talep etmiştir. İsyancıları durdurmak, Türkiye’ye reformları dayatmak, Karadağ ve Sırpıları tarafsız kalmaya zorlamak, Fransa ve Londra Hükûmetleri için oldukça uygun bir politika gibi görülmektedir. Fakat Rusya’nın da isyancıların ikna edilmesi ya da karışıklığın daha fazla bölgeye sıçramadan burada tutulması yönündeki düşüncelerinden söz edilmesi *genel barış* için umut vericidir (MAE Documents 5).

¹² 18 Ağustos 1875, saat 17.15; İspanyol Elçilik raporlarına göre: “*Torrepalma, Rusya’nın Sırbistan’a ve Karadağ’a iki ülkedeki mülteciler için alenen 30.000 Ruble gönderdiğini, bunun yanı sıra her türlü maddi yardımı yaptığını ve artık bunları gizlemeye çalışmadığını bildirmekteydi. Bunun yanı sıra, Rusya, ayaklanmanın nedenlerini haklı buluyor ve manevi olarak da isyanı destekliyordu.*” (MAE Documents 7).

Önce şansölyelerle başlayan, sonra imparatorlarla devam eden Alman, Avusturya-Macaristan arasındaki yazısız ittifak ve iş birliğine Rusya'nın da dâhil olmasıyla *Üç İmparatorlar Antantı* (Armaoğlu 493)¹³ Hersek ile ilgili kararlar almak istemiştir. Fransız Büyükelçilik raporuna göre, Fransa'dan destek talepleri olacaktır. Berlin'den gönderilen raporda, Alman imparatoru, Hersek ile ilgili kararlarını şöyle özetlemiştir: a. Avrupa'nın güç dengesini gözetmek; b. Bâb-ı Âli'den Hristiyanların durumunu iyileştirmek için istenen tedbirleri takip etmek; c. Fransa, İngiltere ve İtalya'dan bu konularda destek istemek, şeklinde özetlenebilir. Bu kararlar *Üç İmparatorluk* adına, Fransız Büyükelçi'ye 5 Ekim 1875 tarihli bir telgrafla bildirilmiştir (MAE Documents 10). Bu telgraf üzerine Dük Decazes bütün Fransız diplomatlarına 8 Ekim tarihli bir sirküler göndermiştir: Üç İmparatorluk konsoloslarının görevi Hersek'te isyancı asilerle, Osmanlı Hükûmeti'nin yetkilendirdiği delegeyi buluşturarak asilerin isteklerini kabul ettirmektir. Fakat bu konsolosların en büyük sıkıntısı, arazinin sarplığı ve asilerin bölgenin muhtelif yerlerinde olması sebebiyle bunların bir araya getirilmesinin zorluğudur (MAE Documents 11; Turan 630).

Bu arada, İstanbul'daki *büyük güçlerin* temsilcileri harekete geçmişlerdir. Benzer bir isyanın Belgrad'da da ortaya çıkma ihtimali belirmiş ve Bâb-ı Âli'nin iyi niyetli tedbirlerini garanti altına almak önem arz etmiştir. Prens Milan'ın Bâb-ı Âli'ye karşı agresif tavırları isyancıları cesaretlendirmiştir (Özkan 237).¹⁴ Petersburg Hükûmeti'nin tavsiye ve katkısıyla Avusturya Hükûmeti'nin inisiyatif alması öngörülmektedir. Aksi takdirde Türkiye ile Sırp Hükûmeti'nin arasındaki ipler kopacak ve Paris Antlaşması'nın 29. maddesinin faydası görülmeyecektir (Erim 351).¹⁵

¹³ Alman Şansölyesi Bismarck (1815-1898), Avusturya-Macaristan Şansölyesi Andrassy (Bismarck'ın dostu) ve Rus Gorçakof, 7 Eylül 1872'de Berlin'de buluşmuştur. Bu devletlerin imparatorları Alman I. Wilhem (1797-1888), Avusturyalı François-Josephe (1830-1916) ve Rus II. Aleksandr (1818-1881) da Berlin'de buluşarak "Üç İmparatorlar Ligi'nin" ilk adımını atmışlardır. Aldıkları kararlar; Avrupa'nın mevcut statükosunu korumak, tehlike anında aralarında temas ve müzakereler yapmak, *Şark Meselesi*'nde birlikte hareket etmek ve birbirlerinden habersiz başka devletlerle ittifak yapmamak gibi hususlardır (Armaoğlu 493).

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan 237-295.

¹⁵ Kırım Harbi'nde (1853-1855) Sırbistan, Paris Antlaşması'nın 28. maddesine göre müstakil ve milli bir devlet olarak Osmanlı egemenliğinde kalacaktı. 29. maddeye göre de antlaşmada imzası olan devletlerden habersiz askerî bir müdahale yapılamayacaktı. Bu iki madde gereği Sırbistan Rusya'nın garantörlüğünden çıkarak Avrupa devletlerinin himayesine girmiş oluyordu.

Fransız Sefiri M. de Bourgoing, Kasım ayında Pera'dan Bakan'a gönderdiği *hususî* belgede, General İgnatief (1832-1908) ile Rus İmparatoru'nun, Kont Andrassy'nin Hersek ile ilgili telkin ve teşebbüslerinden rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. General, İstanbul'da *Üç İmparatorluk* ile beraber diğer garantör devletlerin de dâhil olacağı *altılı* bir konferans istemektedir (MAE Documents 13). Hersek meselesinde bu iki gücün politikalarının netleşmesini bekleyen Fransa, sadece iyi bir anlaşma olmasını dilemektedir. Bu sırada, benzer anlaşmazlıklara yavaş yavaş dâhil olmaya başlayan Britanya'dan Benjamin Disraeli (1804-1881)'nin konuşması, atılan adımlara somut bir destek olarak görülmüştür (MAE Documents 14).¹⁶ Lord Palmerston (1784-1865)'dan sonra İngiltere'nin artık yeni devlet adamlarıyla yeni politikaları Fransa'nın kararlarını da etkileyecektir. Fransa, İngiltere'nin Avrupa *güç dengesinde* ele geçirdiği üstünlüğü görerek kendini güçsüz hissetmiştir (MAE Documents 15).¹⁷

Artık, William Gladstone (1809-1898) ve Lord George Granville (1815-1891) ile İngiltere'nin Doğu politikası bir Hindistan-Asya İngiliz İmparatorluğu meselesine evrilmiştir. Adı geçen politikacılar seleflerinin hatalı yolundan geri dönecekler ve dikkatlerini esas Alman gücüne vereceklerdir. Asıl tehlike, Fransız tehlikesi yerine, barış adına çok çabuk endüstri gelişimini tamamlayan ve bir moral gücü olan İngiltere'ye karşı çıkan Alman tehlikesidir. Avrupa dengesi ve kolonileri için Türkiye'nin bağımsızlığı veya entegrasyonu 1856 şartlarını taşımadığı için artık önem arz etmemektedir. İngiltere, Asya'sındaki rakam kesin olarak bilinmemekle beraber, ortalama 240 milyon kişiye hükmetmektedir. Bu bölgede yıllık 2 milyar frangı aşan bir hacme sahip olan İngiliz bandıralı deniz ticaret yolunun çeşitli yükümlülükler altında işlettiği büyük bir İngiliz sermayesi bulunmaktadır. Hindistan bu manada İngiltere'ye, yıllık 1 milyar 200 milyonluk bir gelir sunmuş, ayrıca, İngiliz subaylar komutasında olmak üzere masrafsız muazzam bir asker gücü de yaratmıştır (MAE Documents 16-17).¹⁸

¹⁶ Dük Decazes'in Viyana'daki Fransız sefire gönderdiği 16 Kasım 1875 tarihli 85 nolu belge (MAE Documents 14).

¹⁷ Gladston Kabinesi Lord Granville ile beraber İngiliz politikasında radikal değişimler sergileyecekler. Bu, 19 Kasım 1875'te Londra'daki Fransız diplomatın Dük Decazes'e sunduğu raporda, ciddi bir itiraf olarak görülmektedir (MAE Documents 15).

¹⁸ Londra'da görevli bir Fransız diplomatın Fransız Dışişlerine gönderdiği 19 Kasım 1875 tarihli 116 nolu belge. İngiltere'nin Hindistan üzerinden elde ettiği ekonomik ve toplumsal güç, rakamlarla ifade edilmiştir. İngiltere artık, dünyanın bu bölgesinde en büyük güçtür.

Bu raporlara göre, Asya'da büyük *Asyalı güç* olmak isteyen bir Rusya da Fransa'yı yakından ilgilendirmektedir. Fransa, burada er veya geç İngiltere-Rusya arasında ya *Rus yayılcılığı* ya da *İngiltere-Hindistan ulaşım ağı* sebebiyle bir çatışma beklemektedir. Elçilik yazışmaları, iki hükümdarın evlilik yoluyla yakınlaşmasına ve diplomatik çabalara rağmen olası bir çatışma öngörmektedir. Zira Rusya yayılcı bir politika gütmektedir. Bu arada Fransa, Türkiye'nin durumuyla ilgilenmemektedir (MAE Documents 17).¹⁹ Zira aynı tarihlerde Fransa, İngiltere'nin baskısıyla Mısır Hidivi'nin satmak zorunda kaldığı Süveyş Kanalı'nın hisse senetlerinin akıbetini takip etmektedir. Söz konusu kanal, Osmanlının müsaadesiyle ve İngiliz muhalefetine rağmen Fransa'nın himayesinde Fransız Mühendisler tarafından bin bir güçlük içinde yapılmış stratejik önemi büyük olan bir su yoludur (MAE Documents 21).²⁰

Nihayet, Hersek meselesi Prens Gorçakof tarafından yapılan bir açıklamayla tekrar Avrupa gündemine girmiştir. Buna göre, hiçbir büyük güç diğerinden habersiz Türkler lehine bir anlaşma yapamayacaktır. Bu, aynı zamanda Bismarck'ın dile getirdiği husustur. Fransa'nın Viyana Büyükelçisi'nin Dük Decazes'e yazdığı *gizli* ibareli rapora göre, Hersek meselesi bahardan önce halledilmez ise Karadağ ve Sırbistan savaşa girecek, Avrupa'nın güçleri bunu yatıştırmakta zorlanacak ve Tuna Prenslükleri de bağımsızlık için bu fırsatı kaçırmayacaktır. Bulgaristan'da karışıklıklar çıkacak hatta Arnavutluk'ta da isyan olabilecektir. Girit'e gelince burası da zaten çalkantı içindedir. Fransız Büyükelçi'ye göre, *Hersek ve Sırp isyancılar Hükümeti* adına kendilerine bir bildiri gönderilmiş ve elçilik bile talep edilmiştir. Avrupa'nın *Şark Meselesi*'ne yaklaşımı Müslüman dünyasını ayaklandırmakta ve bu durum katliama dönüşmektedir (MAE Documents 33-36).²¹

¹⁹ Edimbourg Dükü'nün oğlu ile Çarın kızı 1874'te evlenmiştir. Ayrıca Rusya aleyhtarı bazı yayınlar çatışma düşüncesini beslemiştir (MAE Documents 17).

²⁰ İskenderiye'deki Fransız Konsolos'u, Dük Decazes'e, 25 Kasım 1875'te saat 01.30'da gönderdiği bir telgrafla, Mısır Hükümeti'nin Süveyş Kanalı'nı İngilizlere 4 milyon liraya sattığını bildirmiştir; Bu satış Bâb-ı Âli'nin ve Fransa'nın hoşuna gitmezken Almanya'nın hoşuna gitmiştir. Bu, Fransa'nın etkisinin azalması anlamına gelmiştir. (MAE Documents 29); ayrıca Kanal'ın yapım aşamasında yaşanan diplomatik mücadeleler için bkz. Uygur 699-720.

²¹ Kont Andrassy ile uzun ve samimi bir görüşme yapan Fransız Sefir M. de Vogué görüşmeleri ayrıntılı bir rapor hâlinde Fransız Dışişleri'ne 87 numarayla sunmuştur. Andrassy, harabe hâlindeki Bosna'ya barış getirmek niyetinde olduğunu, bunun da Sultan'ın iznine bağlı bulunduğunu belirtmiştir. Zira, Sultan'ın çıkarttığı ferman ve iradeler halkı ikna etmemiştir. İki elçi İngiltere ve Mısır konularında da fikir teatisinde bulunmuşlardır (MAE Documents 33-36).

Durumun vahametini bilen Kont Andrassy, Avrupa *güç dengesini* gözeterek birtakım projelerle Fransız Büyükelçilerinden daha hızlı ve donanımlı olarak harekete geçmiştir. Kont'un kişisel durumu göz önüne alınca, bir taraftan Türk eyaletlerindeki Slav isyancılara yönelik artan tezahüratı yok farz etmek, öte taraftan Macarların Slavlara ters düşen buyruklarına itaat etmek zorunda olmak ikilemi arasında kaldığı görülmektedir. Kont, diğer güçlerin üzerinde mütalaa etmedikleri gizli bir belge taşımaktadır. Fransız Elçi bu belgenin içeriğini, İngiliz ve İtalyan Elçilerle görüştüktan sonra tahmin etmeye çalışmaktadır. Buna göre Kont, bazı yerel reformlar hususunda Bâb-Âli'yi sıkıştırmak için toplu hareket etmek yerine bireysel hareketi tercih edecektir (MAE Documents 37).²²

Nitekim Kont Andrassy, ana hatlarını çizdiği genelde Balkan Hristiyanlarına, özelde Bosna-Hersek'e yönelik müdahaleci bir politikayı izlemeye başlamıştır (Ortaylı 107). 1872 yılında, Almanya, Rusya ve Avusturya'nın kurduğu *Üç İmparator İttifakı*, Osmanlı Devleti'nin bu iç isyanını *Şark Meselesi* bağlamında çözümlmek için inisiyatifi ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin asilerle Mostar'da teşebbüs ettiği uzlaşma çabası ve Andrassy'nin 30 Aralık 1875'te hazırladığı notası asileri tatmin etmemiştir (Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması..." 6). Bu durum Davison'un şu tesbitini doğrulamıştır: "1875 yazında, başka koşullarda olsa ciddi sonuçlar doğurmayacak olan Hersek'teki isyan, neredeyse bardağı taşıran son damla oldu. Hersek isyanı imparatorluk üzerinde Avrupa'nın yeni baskılarına yol açtı ve malî güçlükleri arttırdı." (Davison 282).

Öte yandan: "Bosna Müfettişliği'nin Hersek Sancağı'nın *her tarafında* Rus casuslarının dolaştığına işaret eden 13 Teşrin-i Evvel 1279 (25 Ekim 1863) tarihli yazısı, Hersek'teki asilere yardım eden Karadağlılar ve Sırplarca da desteklenen bir Panslavist kampanyanın yürütüldüğünü göstermektedir. Diğer taraftan Rus casusları, isyanın devamı için "bahara kadar sabrediniz ve Mostar'ı avudub oyalayınız eğer ol vakit dahi size i'âne edemez isek artık kaderinize küsersiniz" şeklinde bir propaganda ile asilerin direncini yükseltmeye büyük gayret göstermişlerdir." (Aydın, "19-20. Yüzyıllarda..." 37).

²² İstanbul sefiri, 3 Ocak 1876 tarihli saat 04.30'da "gizli" ibareli kısa bir telgraf çekmiştir. Fransız Dışişleri'ne çekilen habere göre, İgnatief reform programına Bâb-ı Âli'den teminat almıştır. M. de Bourgoing, Kont'un planının başarısından şüphe duyan Rus General'den ve Bâb-ı Âli'yi Karadağ ve isyancılarla görüştürmek isteyen Kont Andrassy'nin çabalarından bahsetmiştir (MAE Documents 37).

Aynı dönem İspanya elçilik raporları da Bosna-Hersek ile ilgili bağımsızlık hareketlerinden bahisle:

Osmanlı Hükûmeti'ne haraç ödemeleri şartıyla, Bosna ve Hersek'te yeni bir bağımsız devletin kurulması fikrinin, günden güne zemin kazandığı, Rus gazetelerinin de bu teklifi destekledikleri ve 31 Ağustos tarihli National Zeitung ve Berlin Post gazetelerinde de Hersek'in Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının olumlu karşılandığı bildirilmiştir. Colom'a göre, Berlin ve Petersburg Hükûmetlerinin bu teklifi desteklemeleri durumunda, "Nüfuzları hiçbir zaman dünya siyasetini yürüten Almanya ve Rusya İmparatorlarının kararlarına karşı gelmeye yetmeyen" Paris Antlaşması'nın imzacı devletlerinin de kendilerine destek vermek zorunda kalacağını ve bu durumda da sözü edilen devletin kuruluşunun kesin olarak gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (Turan 649).

Osmanlı devlet adamlarının bu olaylardan habersiz olduğu veya hafife aldığı söylenemez. Sırp, yabancı devlet konsoloslarına verdikleri güvencenin aksine hareket etmiş, Bosna-Hersek Müslümanlarına darp veya baskıyla bir takım tedhiş hareketlerine giriştikleri belgelere yansımıştır ("Bosna-Hersek..." 74).²³ Olaylar tırmanırken yayınlanan Sultan'ın ferman veya iradelerinin etkisiz kaldığı ve Fransa'dan yatıştırıcı hamleler yapması beklendiği görülmektedir. İstanbul Fransız Büyükelçisi, General İgnatief'in Bâb-ı Âli'ye bir takım gayriresmî emirler verdiğini ve Andrassy'nin planlarını boşa çıkartacağını öngörmektedir. Avusturya Kont'unun hazırladığı notanın dilini yumuşak bulan Fransız Sefareti bunu 1856 Hatt-ı Hümayun'un bir hatırlatması olarak değerlendirmiştir. Fransız Hükûmeti'nin Avusturya ve Rusya arasında mevcut anlaşmalara Avrupa dengesi çerçevesinde yaklaşmaya çalıştığı görülmüştür. *Beş büyük güç* Bâb-ı Âli'ye içişlerine müdahale anlamına gelecek bazı telkinlerde bulunmuş, fakat reddedilmişlerdir. Bunun üzerine Dük Decazes, Sadık Paşa (1826-1901)'yı sert bir dille uyarmıştır. Londra Kabinesi'nin tereddütleri devam ederken, Petersburg Hükûmeti tarafından yapılan anlaşma teklifine olumlu cevap verdiğini *hususî* bir mektupta belirten Dük, mümkün olması

²³ "Yüzbaşı Vilaykoviç'in de Sayak'da beş yüz gönüllü ile Bosna'ya geçmeye hazırlandığı hususunda Semlin baş şehbenderinden Hariciye Nezâretine gelen telgraf: Makâm-ı Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye'ye fi 7 Eylül sene [1]875 târihiyle Semlin baş şehbenderi tarafından vârid olan telgrafnâmenin tercümesidir. Sırp Emâreti düvel-i ecnebiyye konsoloslarına i'tâ eylediği te'minât hilâfında olarak her yerden mütemâdiyen fırkalar gönderiyor. Yüzbaşı Vilaykoviç beş yüz gönüllü ile Drina nehrinden Bosna'ya geçmek üzere Sabak'da hazırlanıyor. Bir hayli zâbit usâta kumanda etmek üzere isti'fâlarını ca'li olarak verdiler. Sırp fırkaları tarafından soyulup Belgrad'a götürülen Müslümânları şehri mezkûr zâbitası koğdu" (BOA. HR. SYS 74).

hâlinde diğer güçlerle aksi hâlde, Rusya ile anlaşmayı özellikle tercih etmiştir (MAE Documents 37-42).

İstanbul Büyükelçisi M. de Bourgoing, Pera'dan, Raşid Paşa'nın kendisine ve diğer Büyükelçiliklere resmî olarak gönderdiği bir notu özetleyerek Fransız Bakan'a bir telgrafla göndermiştir. 8 Şubat 1876 tarihli bu telgrafta, Kont Andrassy'nin tavsiye ettiği tedbirlerden dördü doğrultusunda, tebaanın rahat ve huzuru için Sultan'ın emir verdiği belirtilerek, 12 Aralık'ta yayınlanan *iradeye* atıf yapılmıştır. Kont'un teklif ettiği vergiler konusunda Bâb-ı Âli, bunun mümkün olamayacağını ancak Bosna-Hersek halkının refahı için ek bir tahsilat verileceğini belirtmiştir. Bu yazının üslubu İstanbul'daki bütün büyükelçiler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (MAE Documents 42).²⁴

Aslında Viyana'nın, Hersek'ten başka Sırp'ların tutumu ve diğer prensliklerin provokatif davranışlarından endişelendiği görülmektedir. Fransız Hükûmeti bu endişeyi Belgrad ve Karadağ idaresine iletmiş ve onları uyarmıştır. Belgrad, Paris Antlaşması'nın 29. maddesine göre Türklerin askerî bir müdahaleye başvuramayacağını, haklarının korunduğunu ve bu yüzden provokatif davranışlarda bulunmayacaklarını Fransız Konsolos'a iletmiştir. Dük Decazes'e göre, bu uyarılar, *büyük güçlere* sırtını dayayan Belgrad yönetimini etkileyecektir. Öte yandan, asilerle General Rodich Ragusa'da bir araya gelmiştir. Adı geçen General, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i olası ilhak etme politikasını desteklemektedir. Viyana Rodich'in asilerle aldığı kararları kabul edilemez bulmuş ve Andrassy'nin notasına destek veren *büyük güçlerle* birlikte hareket etme kararı almıştır (MAE Documents 45). Hersek meselesi bağlamında Fransa, Büyükelçisi aracılığıyla Rusya'nın Bâb-ı Âli'nin cevabını daha fazla beklemek istemediğini bildiren haberini almıştır. Viyana Hükûmeti ile Petersburg birbirleri ile anlaşamadıkça Avrupa'nın *güç dengesi* bozulma yönünde daha da vahim bir hâl alacaktır. Bu duruma İngiliz Hükûmeti'nin ciddi bir müdahalesi beklenirken, Fransız temsilciler Rusya'nın diğer *altı büyük güçle* birlikte hareket etmesini temin etmek için büyük çaba sarf etmişlerdir (MAE Documents 49). Bu sırada, Osmanlı'nın Karadağ'a savaş ilanı Rusya'da büyük bir heyecan yaratmıştır. Prens Gorçakof hükûmetlerin desteğini almak ve Osmanlı'yı bu

²⁴ Burada, Fransız Büyükelçi, Kont Andrassy'nin sözünü ettiği dört maddenin neler olduğunu belirtmemiştir; Osmanlı tarafından 12 Şubat 1875'te kabul edilen 31 Ocak 1875 tarihli bu notanın maddeleri kısaca şöyle özetlenebilir: "1. Hristiyanlar için tam ve mutlak bir din-ibadet serbestisi sağlanması 2. Aşar vergisinde iltizam usulünün kaldırılması 3. Çiftçilerin tasarruf haklarını tam olarak temin edecek bir kadastro islahatı yapılması, 4. Islahatları denetlemek için eşit sayıda Hristiyan ve Müslüman'dan oluşan bir vilayet meclisi oluşturulması 5. Vergi gelirlerinin sadece yerel ihtiyaçlar için kullanılması" (Turan 634; "Bosna-Hersek..." 19).

kararından vazgeçirmek için diplomatik misyon şeflerini toplamıştır. Fransa kendi elçisini barışa katkı sağlaması için yetkilendirmiştir. Sonuç olarak Türk Hükûmeti gözlem amaçlı bir birlik göndereceği, Karadağ'a saldırmayacağı sözünü vererek İstanbul'daki elçilerin rahat bir nefes almalarını sağlamıştır. 23 Nisan 1876 tarihli Paris'ten Viyana Büyükelçisine gönderilen telgraftan anlaşıldığı üzere bu kararın alınmasında İgnatiyef ile H. Elliot'un büyük gayretleri olmuştur (MAE Documents 50). Öte yandan, Muhtar Paşa'nın Hersek isyancılarını etkisiz hâle getirme başarısını hafife alma gayretleri Viyana'daki Fransız temsilcinin gözünden kaçmamıştır (MAE Documents 52).

Sonuç olarak, Hersek isyanı, Sultan Abdülaziz (1830-1876) yönetimine duyulan genel memnuniyetsizliğin ve hazine borçlarının ödenemediği zor bir döneme rast gelmiştir (Davison 313). Bu isyan, devletin yaşadığı çok ciddi malî buhran çerçevesinde dış müdahaleyi artıran iç isyanlardan biri olarak görülmüştür. Özellikle Rus nüfuzunun hâkim olduğu dış baskılarla hazırlanan ve yayınlanan ilki 20 Eylül 1875'te, ikincisi *Adalet Fermanı* (İnalçık 346-347)²⁵ biçiminde, üçüncüsü ve en geniş kapsamlısı *12 Aralık Fermanı* olmak üzere yayınlanan fermanlarla isyancıları ve Avrupa devletlerini ikna etmeye çalışan Sultan Abdülaziz tavizler vermesine rağmen bu meseleyi çözüme kavuşturamadan hal edilmiştir. Fransız Büyükelçilik raporlarında, adı geçen fermanlar ise inandırıcı olmaktan uzak görülmüş hatta bir aciziyet ifadesi olarak kayıtlara geçmiştir.

Hersek isyanını bir *Avrupa meselesi* olarak gören Avrupa'nın büyük devletleri, Hersek asilerini ve Osmanlı Devleti'ni düşünmeden isyanın bir Avrupa savaşına dönüşebileceğinden korktukları için isyanı yatıştırmaya çalışmışlardır. Hersek meselesinde Fransa Almanya ve İngiltere karşısında tek başına inisiyatif alamamıştır. Fransa'nın, Prusya savaşında yenilmesi (1870), ülke içinde geçici yönetimler kurulması, anayasa hazırlama süreci, üçüncü cumhuriyet döneminin kargaşası gibi sebepler, bu meselede pasif bir politika yürütmesinde en önemli gerekçe olarak görülmüştür (Arsel 97). Sedan Muharebesi Avrupa'nın dengesini de değiştirmiş Rusya'yı zapturapt altına alan 1856 Paris Antlaşması'nın geçerliliğini âdeta yitirmiştir.

²⁵ Adâletnâmeler, "Özellikle devletin buhranlı yıllarında halkı korumak, idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini, kanunların usulsüz uygulanışını önlemek için çıkarılmış genel mahiyetteki fermanlar olarak Osmanlı hukuk anlayışını göstermeleri bakımından önemlidir."; Ferman-ı Adalet, 13 Zilkade 1292, Düstur (Tertip 1 Cilt 3).

Fransız belgelerine göre, İngiltere bu meselede oldukça yetersiz hatta sessiz kalmıştır. Lord Derby (1826-1893) daha çok Mısır Hidivi'nin satacağı Süveyş Kanalı hisselerinin peşindedir. İngiliz Hükûmeti Fransızları çatlatırcasına ticari haklar elde etmeye çalışırken bu durumdan çok memnun olan sadece İngilizler değildir. Sedan Savaşı galibi Almanlar da Fransızların kaybına ciddi anlamda sevinmişlerdir. Berlin'deki Fransız Konsolos De Sayve, İngiltere'nin Prusya'ya yaklaşmasını alkışlayan Almanların, Fransızların çöküşünü arzu ettiklerini saklama gereği bile duymadığını dile getirmiştir. Almanya, Doğu'da İngiltere'nin başarılı olmasını temenni etmiştir. Fransız Konsolos, Almanların, Mısır Meselesi'ne dâhil olacağını ve orada toprak satın alacağını veya demiryolu imtiyazı elde edeceklerini öngörmektedir. De Sayve, Almanların Fransızlara karşı düşmanca bir tutum takınmalarından çok şikâyetçidir (MAE Documents 28-29).²⁶ Avrupa'nın kaderini eline alan Alman Prens Bismarck ve Rus Prens Gorçakof'un birbirlerinden farklı üslup kullanmalarına rağmen aynı şeyi söyledikleri raporlarda ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, İngiliz çıkarları gereği, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya dayalı İngiliz politikasını yürüten Britanyalı Büyükelçi Elliot *Türk* taraftarı olmakla suçlanmıştır. İngiliz Elçilik raporlarına göre, isyanın hazırlığında ve sürdürülmesinde Rusya destekli Panslavist komitelerin faaliyetleri açıkça görülmüştür ("Bosna-Hersek..." 92).²⁷ Zaten Rusya'nın Balkan politikası 1862'de, Gorçakof tarafından verilen bir muhtırada şöyle belirlenmiştir: "*Ya otonomi ya otonomi*" yani, Hristiyanlara muhtariyet verilmesi veya devletten ayrılmaları istenmiştir. Bu muhtırada Gorçakof, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Bulgaristan gibi yerlerin adını da zikretmiştir. Zira Lübnan ve Girit'e muhtariyet verilmiş, Eflak-Boğdan ile Sırbistan'ın da muhtariyetleri genişletilmiştir (Karal 76-77).

²⁶ Londra'dan Fransız Büyükelçi Marki d'Harcourt, 3 Aralık 1875 tarihli bir telgrafla ve Berlin'den De Sayve, 3 Aralık 1875 tarihli 52 numaralı bir belgeyle bu durumu Fransız Dışişleri'ne bildirmişlerdir. Berlin'e bir günlük ziyaret yapan Rus Prens Gorçakof ise bu konuda herhangi bir kanaat belirtmeden nazik cümlelerle durumu idare etmiştir. Hersek konusuna gelince, Rus Prens daha net ifadeler kullanmıştır. Türkiye'nin Avrupalı devletlerin onay vermeyeceği hiçbir anlaşmayı yürütemeyeceğini açıklamıştır (MAE Documents 28-29).

²⁷ "*Ragusa Konsolosu Taylor'ın İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby (1826-1893)'ye ve Saraybosna Konsolosu Holmes'in İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'a gönderdikleri raporlarda, Panslavist komitelerin faaliyetleri aktarılmaktaydı*" (Turan 632); 1876 tarihli çok sayıda Osmanlı arşiv belgesinde Sırp eşkıyalarının "*hatt-ı imtiyazı tecavüz edip*" Bosna Hersek'te Müslüman halka zulüm ettiği görülmektedir. Avusturya'nın himayesinde oldukları söz konusu takrir ve telgraflara yansımıştır (BOA. HR. SYS, nr.250/1, belge sıra nr. 323, 92-96).

Avusturya, isyanı bahane ederek Balkanlarda yayılcı bir politika izlemeye çalışmıştır. Avusturya'nın (1866) Sadova yenilgisinden sonra, Almanya'dan öç almak istemesi Rusya'nın karşı çıkması yüzünden bir sonuca varamamıştır (Landemont 10). Kont Andrassy'nin başlıca endişesi Rusya'nın politikaları idi. Kont Andrassy'nin Osmanlı devlet adamlarını birtakım reformlar için ciddi uyarısı da bu meyanda görülmüştür. Osmanlı'nın kabul ettiği bu ıslahat teklifleri isyancılar tarafından yine reddedilmiş ve isyanın Hersek'ten sonra Bosna ve Bulgaristan'a da sıçramasına engel olunamamıştır (Aydın, "Sir Henry G. Elliot'ın..." 33).²⁸ Muhtar Paşa (1839-1919) komutasında bir askerî birlik bu isyanları bastırılmış ve bu zafer Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlıya savaş açmasıyla devam etmiştir. Bu sırada Selânik'te yaşanan bir olay Batılı devletleri Osmanlı aleyhine harekete geçiren olaylar zincirinin yeni bir halkası olacaktır.

Selânik Vakası

Selânik Vakası, 6 Mayıs 1876 tarihinde önemli bir ticaret merkezi olan Selânik'te Müslüman olmaya karar veren bir Bulgar kızı yüzünden çıkan karışıklıklarda Fransız²⁹ ve Alman konsolosların öldürülmesi hadisesidir (BOA. HR. SYS, nr.250/1, belge sıra nr. 323, *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri* 20). Fransız Büyükelçilik raporlarında olayla ilgili teferruata girilmemiş, fakat çok önemli bir siyasi cinayet olarak değerlendirilmiştir. Bu olaydan sonra İstanbul'da yapılan kabine değişimi ne Hristiyanları ne de Müslümanları tatmin etmemiştir (Journal des Débats 15 mai 1876).

Ajans Havas'a dayandırılan habere göre olaylar şöyle gelişmiştir: Müslüman olmak isteyen köylü bir Bulgar kızı trenle cuma günü Selânik'e gelmiş, trenden iner inmez yardım çığlığı atmaya başlamıştır. Tren istasyonunda onu bekleyen birkaç zabitle beraber Valilik Konağı'na gitmek isterken Amerikan Konsolosu'nun (XIX.

²⁸ "Avusturya'nın tavrı, kısaca Edmond Rossier'in şu sözleri ile özetlenebilir: Avusturya, Bosna-Hersek Ayaklanması'yla başlayan Doğu Sorunu'nda, daima pazarlıklara hazırlanmış hırçın bir devlet rolü üstlenmiştir" (Aydın, "Sir Henry G. Elliot'ın..." 33).

²⁹ Öldürülen Fransız Konsolos, 32 yaşında, genç, yakışıklı, Moulin adında bakanlıkça sevilen birisidir. Dük Decazes Konsolos'un annesine taziyede bulunmuştur. Cinayete ilgili takibi tercüman Robert yapacaktır. Abot Vak adındaki Alman Konsolosun hakkında bilgi verilmemiştir (Le Figaro, 9 mai 1876).

Siècle)³⁰ kışkırttığı 150 kadar Hristiyan, genç kıza saldırarak üstünü başını yırtmış ve bir Hristiyan'ın evine zorla sokmuşlar; buna karşı çıkan Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ciddi kavgalar çıkmış, kızı almak için ısrar eden Müslüman kalabalık bir camide toplanmıştır. O andan itibaren olaylar kontrolden çıkmış, yetkililerin sakinleştirme çabaları işe yaramamıştır (Le Pays 10 mai 1876). Vali'nin koruma çabalarına rağmen camiye giren Fransız ve Alman konsolosları gözü dönmüş halk tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine yeni Vali Eşref Paşa ve Komiser Vahan Efendi, Fransız Elçiliği'nin ikinci tercümanı ve İstanbul Alman Konsolosu'nun içinde bulunduğu bir firkateyn Selânik'e gönderilmiştir (Le Figaro 8 mai 1876).

Dük Decazes, bir gün önce Saint-Petersbourg'daki Fransız Büyükelçisi'ne gönderdiği telgrafta Gorçakof'un barış için katkılarından dolayı ihtiramlarını iletmesini istemişken ertesi günün akşamında İstanbul Büyükelçisi M. de Bourgoing'den *Selânik cinayetini* büyük bir şaşkınlıkla öğrenmiştir. Fransız Sefir, Pera'dan Fransız Dışişlerine çektiği telgrafta gelişmeleri şöyle aktarmıştır:

Sabah saat ikide Selânik cinayetini öğrendim. Çok kısa bir sürede Divan'ın baş tercümanı Bâb-Âli'nin derin üzüntülerini ve pek memnun olacağımız bir haberi vermek üzere bana geldi. İçinde bizim istediğimiz gibi gerekli tedbirleri alacak iki Osmanlı komiserinin bulunduğu bir Osmanlı savaş gemisi bölgeye derhal hareket edecek. Onlara eşlik etmek üzere benden ve Alman Büyükelçisi'nden bir Alman ve bir Fransız delege talep ettiler. Ben elçiliğimizin ikinci tercümanı Robert'i yönlendirdim. Baron Werther ile sadrazamın yanına gittik ve Selânik cinayetinin elebaşlarına derhal ve ağır bir ceza verilmesini talep ettik. Bu hareketimizden Sultan'ı haberdar etmesini rica ettik. Kurbanlara, yakışır bir cenaze töreni yapmak arzumuzu da dile getirdik. Mahmut Paşa taleplerimizi yerine getireceğine dair söz verdi. (MAE Documents 53).

³⁰ XIX. Siècle gazetesi, Bulgar kızının önceden Hristiyan olduğunu, zorla ailesinden alındığını, yardım çığlığı atmasıyla çevresinde beliren birkaç kişinin kızı Amerikan Konsolosu'nun arabasına bindirerek güvenli bir yere götürmek istediğini yazmıştır. Müslüman elçilik görevlileri, bölgenin askeri ve sivil yöneticisi olan Refet Paşa'ya başvurarak kızı kurtarmak istemişler. Paşa'dan umutlarını kesen bu grup, ertesi gün de kızı alamayınca tepeden tırnağa silahlanarak yollara dökülmüşler. Sayıları beş bini bulan bu kalabalığın ne istediğini öğrenmek için evinden çıkan Fransız ve Alman konsoloslar bu kalabalık tarafından camiye sokulmuştur. Durumu haber alan Vali oraya vardığında artık çok geçtir (XIX. Siècle 13 mai 1876).

Dük, kısa cevabi telgrafında Büyükelçi'nin Alman meslektaşıyla beraber yaptığını onaylamış ve Bâb-ı Âli'nin üzüntüsünü *platonik* olarak değerlendirmiştir. Aynı gece iki firka teyn ile bir gemi filosunun Selânik'e doğru yola çıkacağı haberi İstanbul'daki sefire iletilmiştir (MAE Documents 54). Dük Decazes, İstanbul'a kısa bir telgraf çekerken aynı gün (8 Mayıs 1876) Berlin'deki Fransız Büyükelçi'si M. de Gontaut-Biron'a üç sayfalık geniş bir mütalaa göndermiştir. Zira Berlin'de *Üç İmparatorluğun* bakanları toplanma kararı almıştır. Yine bütün gözler Bosna-Hersek olayları üzerine yönelmiştir.

Diplomatik belgelerde Selânik'le ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır. Fransız kamuoyunda ise *Le Pays*, *Journal des Débats*, *Le Constitutionnel* ve *XIX. Siècle* gibi önemli gazete ve dergiler halka bilgi verirken Müslümanları fanatik, radikal ve kana susamış gibi, olumsuz ifadelerle tasvir ederek Hristiyanları korumak için Avrupalıların müdahale etmek zorunda kaldıkları yönünde Osmanlı aleyhine bir algı oluşturmuşlardır (Le Figaro).³¹ Zira bu konsoloslar, özellikle Fransız Konsolos Moulin'in başına taktığı kasketi ve kıyafetiyle herkes tarafından tanındığı için, bu cinayetlerin tesadüfen işlenmediği ileri sürülmüştür. *Le Pays*, bu konsolosların Doğu'yu çok iyi bildiklerini ve iyi yetişmiş kişiler olduklarını, pusuya düşürüldüklerini iddia etmiştir (Le Pays 10 mai 1876).³²

Selânik Vakası beklenmedik bir biçimde Alman ve Fransız yakınlaşmasına vesile olmuştur. Almanya, Fransa'dan Selânik'te bulunan konsolosluk rezidansını ve görevlilerini korumak için yardım çağrısında bulunmuştur. Selânik'te soruşturmalar başlamış, yaklaşık kırk elli kişi sorgulanmış ve elebaşları aranmıştır (Journal des Débats 15 Mayıs 1876; *Le Pays*, 10 mai 1876).

Sultan hususi olarak, her iki Büyükelçilik aracılığıyla derin üzüntülerini ülke yöneticilerine bildirmiş ve suçluların derhal yakalanarak ağır cezalar verileceğini ve sükûneti sağlamak için gerekli tedbirleri alacağını taahhüt etmiştir (Le Pays 10 mai 1876). Dük Decazes, hükûmeti adına bakanları bu konuda bilgilendirirken Almanya ile yakınlaşmaya vurgu yaparak, her iki gücün suçluların hak ettikleri en ağır cezayı

³¹ *Journal des Débats*, 15 mai 1876; *Le Pays*, 10 mai 1876; *Le XIX. Siècle*, 13 mai 1876; *Le Constitutionnel*, 11 mai 1876; *Le Figaro* ise daha önce Selânik ile ilgili hatıralarını yayımlayan bir seyyahın Türk gençleri tarafından "Gâvur" diyerek taşlandığını abartılı ifadelerle anlatmıştır (Le Figaro, 11 mai 1876).

³² Tunus'ta başladığı diplomatik kariyerine Saraybosna'da devam eden Moulin ise altı veya yedi yıldan beri de Selânik'te konsolos olarak görev yapmaktaydı. Konsolos Moulin burada üst düzey İngiliz orijinli bir levanten tüccarın kızıyla evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur (Le Figaro 10 mai 1876).

alması için el ele vereceklerini açıklamıştır. Daha sonra Dük'e İstanbul'dan suçluların yakalandığı yönünde haberler gelmiştir (La Liberté 10 mai 1876).

Fransız ve Alman Konsoloslarının ölümünü çok yönlü soruşturmak için, bir Türk gemisi, Akdeniz'de görev esnasında çağrılan Medus adlı bir Alman kruvazörü, Viyana ve Saint-Petersburg Hükümetlerinin savaş gemileri ve Fransız savaş gemileri, Türk sularında seyrederek Selânik'e doğru yönelmişlerdir (La Liberté 11 mai 1876). Çok geçmeden İstanbul'dan M. de Bourgoing, Pera'dan Paris'e, gece saat on birde, çektiği telgrafta Selânik'te Fransız, Alman Komiserleri ve İngiliz Konsolosu'nun huzurunda altı kişinin idam edildiğini haber vermiştir (MAE Documents 62). Daha sonra da ağustos ayında öldürülen konsolosların ailelerine tazminat ödeneceğine dair haberler gelmiştir (MAE Documents 84).

Fransız gazeteler İstanbul'dan olayla ilgili herhangi bir bilgi gelmemesine rağmen Alman basınından iki gazetenin, *La Post* ve *La Gazette Nationale*'in yorumlarını yayınlamışlardır. Buna göre, Selânik hadisesi Berlin'de toplanacak olan liderlere Avrupa'nın güvenliği için Şark Meselesi'ni çözümlenmede ivme kazandıracaktır. *İnsanlığın menfaati ve umumi barış* sloganıyla çıkan Alman gazeteler, *Avrupa barışı* için Berlin'de toplanacak ve konseyin *Selânik katliamını* ciddi bir malzeme olarak kullanması gerektiğini dile getirerek Alman kamuoyunun da Türkler aleyhine dönmesini temin edeceklerdir. Henüz toplanmayan Berlin Konferansı'nın ana gündem maddeleri Bosna Hersek ayaklanması ve esas olarak Selânik Vakası olacaktır (La liberté 11 mai 1876). Tam bu süreçte Bulgaristan'dan bir ayaklanma haberi de gelmiştir. Berlin'de Türkiye'nin kaderi çizilecek ve çıkan isyanlar malzeme olarak kullanılacaktır. Fransız Hükümeti'nin tahmini göre, Bosna-Hersek'in Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşımı bu kongrede tartışılacak, fakat Avusturya karşı çıkacaktır (La Liberté 10 mai 1876).

Berlin'deki Gelişmeler

Berlin'deki Fransız Büyükelçi M. de Gontaut-Biron, Dük Decazes'e Berlin'deki gelişmeleri 13 Mayıs 1876 tarihli *gizli* ibareli telgrafla aktarmıştır. Gorçakof, Andrassy, İngiliz ve İtalyan Büyükelçileri hep birlikte Şansölyenin başkanlığında yapılan bir toplantıya katılmıştır. Bismarck ve Gorçakof toplantının amacını diğer büyükelçilere şöyle açıklamıştır: Doğu'da, Selânik hadisesi başta olmak üzere Hersek isyanı ve dalga dalga yayılan bütün huzursuzluklar için *üçlü sarayın* aldığı tedbirler yetersiz kalmıştır. *Üç imparatorluk*, Bâb-ı Âli'nin yerine getirmediği Hristiyanların güvenliği ile ilgili reformları daha da geliştirerek etkin kılma kararını diğer güçlerin tasvip edeceğini farz etmiştir. Böyle bir açıklamadan sonra Baron Jomini, üç bakanın

hazırladığı bir taslak hakkında Fransız, İngiliz ve İtalyan Büyükelçilerinin fikrini sormuştur. Kont, isyancılar üzerinde Berlin notasının etkili olacağına inanırken Fransız Büyükelçi çok kaygılıdır. Fakat Dük Decazes (14 Mayıs tarihli) telgrafında elçisine, yapılan teklifi ve iş birliğini kabul etmesini emretmiştir (MAE Documents 59-60).³³

Kont Andrassy, ve Prens Gorçakof, İngiltere'yi beklemeden istenilen adımı atmak için Dük'e ısrar etmişlerdir (23 Mayıs tarihli telgraf). Kont, bu hamlenin isyancılar tarafından kabul edileceğine inanırken, Fransız Büyükelçi bundan pek emin değildir. İngiliz Dışişleri net bir tutum sergilememiştir. Durum değerlendirmesi yapan Dük Decazes bütün büyükelçilerine gönderdiği sirkülerde, Prens Gorçakof'un İngiltere'yi beklemeden diğer *büyük güçlerle* toplanmak niyetinde olduğunu düşünmektedir. Zaman kazanmak için Prens, *beş büyük* devletle Berlin Memorandumu'na benzeyen bir telgrafi, İstanbul'a, kabul ettirmek istemiştir. Andrassy ve Bismarck'ın onay verdiği bu durumu Dük Decazes İngiltere'nin cevabı gelmeden kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Dük, *gizli* ibareli kısa notunda, İngiltere'nin müdahil olmaması durumunda Osmanlıya herhangi bir baskı kurmadan sanki kendisi bir konferans/toplantı istiyormuş gibi davranmak gerektiğini yazmıştır (MAE Documents 63, 64).³⁴

Osmanlının kaotik durumunu iyi gözlemleyen Dük Decazes, İngiltere'nin sürece dâhil olmasıyla her şeyin daha kolay olacağını ve Osmanlının toprak bütünlüğünün korunacağını, isyancılara belli haklar tanınacağını, müzakerelerin yapılabileceğini ve akabinde kararların alınabileceğini ve böylece *Avrupa güç dengesinin* korunacağını öngörmektedir. Fransa bu gerekçelerle İngiltere'nin cevabını beklemeye karar vermiştir.

Nihayet, Dük Decazes'in Londra, Viyana ve Petersbourg Büyükelçilerine gönderdiği 29 Mayıs 1876 tarihli belgede İngiltere'nin Berlin Memorandumu'nu reddettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Dük, Bâb-ı Âli'ye verilmek üzere, İtalya ve diğer üçlünün kabul edeceği öngörüsüyle memoranduma benzer bir *notayı* İstanbul Büyükelçisi'ne vermiştir. Buradaki metnin önemli noktaları zaten Berlin'de

³³ Ayrıca, 12 Mayıs'ta Çar, Alman İmparatoru'nu ziyaret etmek için Berlin'e gelmiştir. Bu fırsattan faydalanan Gorçakof durum değerlendirmesi yapmak üzere diğer mevkidaşlarıyla bir araya gelerek Berlin Memorandumunu hazırlamıştır. Buna göre, Selânik hadisesi Balkanlarda Hristiyanların can güvenliğinin tehlikede olduğunu göstermiştir. Böyle karışık durumda deniz kuvvetlerini kullanma hakkı veren memorandum taslağında, asilerle Bâb-ı Âli'nin görüşmesi ve pek çok taviz verilmesi de talep edilmiştir (Karal 99-100).

³⁴ Dük Decazes, 26 Mayıs 1876 tarihli bir telgrafi İstanbul Büyükelçisi M. de Bourgoing'e Paris'ten göndermiştir (MAE Documents 63-64).

belirlenmiştir. Daha ılımlı düşünen Dük Decazes, İstanbul'daki büyükelçilerin temayüllerinin bu yönde olacağı ümidiyle, yumuşak bir üslupla, Sultan'a takdim edilmesini istemiştir. Lord Derby ise İngiltere'nin Avrupa'dan uzak kalmak istediğini, reddettikleri bir teklif için toplantıya katılamayacaklarını üzümlere belirtmiştir (MAE Documents 65).³⁵

Ertesi gün, Osmanlı devletinde Sultan Abdülaziz hal edilmiş, yerine Sultan V. Murat tahta çıkmıştır. İstanbul Büyükelçisi M. de Bourgoing Fransa'ya 30 Mayıs 1876 tarihli bir telgrafla bunu duyurmuştur (MAE Documents 65). Berlin'e gelen Prens Gorçakof'la görüşen Fransız Sefir ise V. Murat'ı hemen tanıyan Rusya ile ilişkilerinin nazik bir hâl aldığını görmüştür. Rusya Fransa'nın bu *yeni metin* hamlesine bozulmuştur. Prens, İstanbul Rus Büyükelçisine bu yeni metni onaylamak için bir süre daha beklemesini emretmiştir. Avusturya ve Almanya da aynı tutumu sergilemişlerdir. Fransa'ya kırılgan olan Gorçakof İngiltere'ye de hiç güvenmemektedir (MAE Documents 66). Rus Büyükelçi Orlof ise Dük Decazes'den İngiltere ile ülkesi arasında arabuluculuk yapması için ricacı olmuştur. Ayrıca, Sultan V. Murat'ı *beş büyük güç* ile ortak bir anlaşmayla tanımak istediğini de belirtmiştir (MAE Documents 67).

Osmanlı tahtının el değiştirmesiyle (MAE Documents 67)³⁶ yeni bir durum oluşmuş ve Fransız diplomatları ne yapacaklarını, neye karar vereceklerini şaşırılmış bir vaziyette *bekle gör* politikasına yönelmişler, fakat öbür taraftan yeni bir plan hazırlamaya koyulmuşlardır. Berlin'deki diğer diplomatlar da birbirlerine uygun zamanı kollamayı tavsiye etmişler ve yeni Sultan'a nota vermeyi erteleme kararı almışlardır. Rus meslektaşısı Orlof'u ikna etmeye çalışan Berlin'deki Fransız Sefir Gontaut-Biron böylece İngiltere'ye açık bir kapı bırakacaktır. Nihayet, 7 Haziran'da Rus Kabinesinin hazırlanan metni Sultan'a sunma kararını ertelemesi gergin ortamı yumuşatmış ve Dük Decazes'in çabaları olumlu neticeler vermiştir. Yine de Gorçakof, geçen süreçte Fransa'nın ve İngiltere'nin tutumunu eleştirmiştir (MAE Documents 67-70).³⁷

³⁵ Versailles'dan Büyükelçiliklere 29 Mayıs 1876 tarihinde gönderilmiştir (MAE Documents 65).

³⁶ Büyükelçi M. de Bourgoing, Sultan Abdülaziz'in hal edildiğini ve V. Murat'ın tahta çıktığını 30 Mayıs 1876 tarihinde saat 02. 05'te çektiği bir telgrafla Paris'e bildirmiştir (MAE Documents 67).

³⁷ *Gizli* ibareli 5 Haziran 1876 tarihli telgraf ve 6 Haziran 1876 tarihli belge (MAE Documents 67-70).

Berlin’de yapılan görüşmede, hassas bir çizgide seyreden Fransız-Rus ilişkisinde sıcak gerilimlerden kaçınılmış ve yeni bir durum olarak değerlendirilen Sultan V. Murat’a bu notayı anlayacak kadar süre tanınması yönünde düşünceler dile getirilmiştir. *Üç İmparatorluk* arasında yapılan görüşmelerin her ayrıntısının önem arz ettiği bu noktada ve İngiltere’nin ret politikasını benimsemesi karşısında Fransız Sefirin inisiyatifi aldığı ve Gorçakof’u ılımlı davranmaya ikna etmek için diplomatik nüansları kullandığı görülmüştür. Gorçakof, İngiltere’ye ve Karadağ’a güvenmemektedir (MAE Documents 67).

Dük Decazes, İmparator II. Aleksandr’ın İngiltere razı olmasa da Bâb-Âli’ye notayı verecek olmasını şaşkınlıkla karşılamıştır. Zira kamuoyu bu durumu kabul etmeyecek ve baskı uygulayacaktır. Öte yandan toplamda sekiz günde diplomatik kazanımlar allak bullak olmuştur. Gelişen olaylar karşısında nasıl bir diplomatik terim kullanacağını bile şaşırان Dük Decazes, büyükelçisinden yeni bir bilgi beklemiştir (MAE Documents 68).³⁸ Sadık Paşa, Dük Decazes’e Osmanlı Hükûmeti adına *büyük güçlere* verdikleri sözü tutacaklarına ve gereğini yapacaklarına dair resmî bir garanti vermiştir (MAE Documents 70).³⁹ Bu süreçten oldukça memnun olan Fransa, sonraki yazışmalarda bunu başarı olarak değerlendirmiş ve kendilerine yapılan övgüleri belgelere yansıtmıştır (MAE Documents 71-73).⁴⁰ Sonuç olarak Andrassy’nin notasının bir benzeri olan Berlin Memorandumu Bâb-1 Âli’ye bildirilmemiştir (Tuncer 220).

Dük Decazes, Londra Büyükelçisi Marki d’Harcourt’a hitaben yazdığı bir belgede, Baron Rothschild’in yanında İngiliz Başbakan Disraeli, Rusya’nın Londra Büyükelçisi Kont Schouvalof ve Prens Gorçakof’un olduğu bir toplantıda, Disraeli daha açık ve net ifadelerle Rusya ve Avusturya’yı eleştirmiştir (11 Haziran) Disraeli’n öngörülerine göre, isyancılar ve prensler uzlaşma yerine *otonomi* istemektedirler. Bu yüzden savaş kaçınılmazdır:

“Kan gerekecektir. Savaş acımasız olacak, fakat kısa sürecektir. Eğer Türkler yenilirse, isyancı eyaletler Romanya’nın dibinde Avrupa’nın himayesinde çözüme kavuşacak, bazı imtiyazlarla küçük Zvornik

³⁸ *Gizli* ibareli bir telgraf (MAE Documents 68).

³⁹ 9 Haziran 1876, Dük Decazes, Berlin Sefiri’ne gönderdiği yazıda gelişmeleri aktardıktan sonra İngiltere’nin memorandumu reddi hakkında görüşlerini aktarmıştır. Osmanlıya verilecek memorandumun aslında tamamlanmadığı görüşü hâkimdir. Zaten Osmanlı Hükûmeti istenilen reformları yapmak çabasıındadır (MAE Documents 70).

⁴⁰ Berlin Sefiri’nin Dük’e gönderdiği 15 Haziran 1876 ve 19 Haziran 1876 tarihli telgraflar (MAE Documents 71-73).

Sırbistan'a, Spitzza limanı ve bazı bölgeler de Karadağ'a verilir. Eğer tam tersi olur da Türkler kazanırsa, Avrupa, Hristiyanların sert ve acımasız muamelelere maruz kalmasını önleyecek, hatta Girit'te talep edilen benzer kuruluşları talep edecektir." (MAE Documents 74).

Bu önerileri dikkate alan muhatapları ülkelerine birer raporla iletmişlerdir. Disraeli bu bağlamda Andrassy'nin notasını anlamsız bulmuştur. Buna rağmen Berlin Memorandumu toplantısına *büyük güçlerle* bir bütünlük arz etmek için katıldığını belirtmiştir. Zira Berlin Memorandumu bir *uzlaşma* örneği olarak onu hazırlayan *Üç İmparatorluğun* gerçek temayülleri de göstermemiştir (MAE Documents 74-75).⁴¹

Dük Decazes, İngiltere'nin önerisini önemli bir hareket noktası olarak görmüştür. Gorçakof mevcut komplikasyonlara rağmen isyancılara otonomi verilmesini mükemmel bir çıkış noktası olarak değerlendirmiştir. Kont Schouvalof yine de İngiltere'ye karar vermesi için baskılarını sürdürmüştür. İngiltere ve Rusya arasındaki diplomatik mücadeleyi takip eden Fransa, bu iki ülke arasında karşılıklı güvensizliği müşahede etmiştir.

Bu sırada, on beş yıllık saltanatı (BOA Yayın Nu: 147, İstanbul 2017 316, H.16.11.1277/M.6.5.1293-H.25.6.1865/M. 30.5.1876) sona eren Sultan Abdülaziz ve yerine geçen V. Murat, bu kritik ve kaotik süreçte *büyük güçlerle* ve küçük Balkan devletleriyle mücadele yürütemeyecektir. Bu sırada Saray'a gelen istihbarat raporlarında yeni savaşın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır (*Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek* 185).⁴²

⁴¹ Bu belgede Kont Schouvalof, İngiltere'ye "*Neden karşı bir öneri getirmediniz, diye sormuş*" Lord Derby: "*Henüz zamanı gelmedi. Bir ay sonra Türkiye'nin alacağı inisiyatiflerin sonucunu Avrupa'nın baskısı olmadan göreceğiz.*" cevabını vermiştir. Bu görüşmeden on gün sonra, yani 21 Haziran 1876 tarihinde Versaille'dan gönderilmiştir. Bu öneriler diğer muhatapları tarafından dikkate alınmıştır. On gün boyunca yaşanan diplomatik gelişmeler aktarılmıştır. 119 numaralı belge (MAE Documents 74-75).

⁴² "*Pop Zarko'nun Sırbistan'da topladığı eşkiya ile Yenipazar, Yenivaroş ve Vişegrad taraflarına geleceği haber alındığından İzvornik tarafına iki üç tabur asker gönderilmesi istendi, ancak Bosna'daki askerî konuşlanmanın birbirinden ayrı ve acele olarak birbirine yardım edemeyecek uzaklıklarda olması sebebiyle, Bosna'da Müslüman unsurun Hristiyanlara göre fazla olduğu bölgelerdeki askerlerin eşkiya ile daha iyi mücadele edebilmesi için Sırbistan'a hudud olan İzvornik'e gönderilmesi talebi*" Bosna Vilayetinden Vekâlet Penahî'ye gönderilen 25 Nisan 1292/7 Mayıs 1876 tarihli bu yazı örnek teşkil etmektedir. "*Sırbistan'da eşkiyanın esbâb-ı levâzım-ı tecavüziyeleri süratle ikmâl ve istihzâra çalışılıp ma'hûd Pop Zarko'nun Uziçe'de başına toplanan eşkiya ile Yenipazar ve Yenivaroş ve Vişegrad taraflarına tecavüz edecekleri haberi şu dakikada alınmakla fevkalâde mütebasırâne hareket eylemeleri hakkında kumandanlarla mahalli memurlarına malumat verilmiştir...*" (*Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek* 185).

Berlin'den M. de Gontaut-Biron, Dük Decazes'e öğle saatlerinde çektiği telgrafla, İmparator Wilhem'in Sırbistan Prensi Milan'ın ordusunu sınıra gönderdiğini ve Türkiye'ye savaş ilan ettiğini, bunun saçma olduğunu, İngiltere'nin beklediği *kanun oluk* gibi akacağını ve Sırlar yenilirse *altı büyük güç tarafından* müdahale edileceğini belirtmiştir (MAE Documents 77).

Sırbistan ve Karadağ ile Savaş

Genel olarak bakıldığında Panslavizm'in etkisindeki Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hareketler içine girmiş, Hersek isyanından dolayı ticaretinin zarar gördüğünü ileri sürerek, bölgedeki güvenliğin Sırlar tarafından sağlanmasını istemiştir. Sırbistan, cevabı bile beklemeden 1 Temmuz 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Ertesi gün Karadağ, Sırbistan'ın yanında yer almakta gecikmemiştir. Sırların hedefinde Yenipazar'ın Boğaz mevkiini ele geçirip Karadağ ile birleşerek, Bosna'yı Osmanlıdan koparmak vardır (Tuncer 223).⁴³

Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliği'ne, çok önemli bir mektupta, Türk askerinin kumandanı Mehmet Ali Paşa'nın Sırbistan'ın güneyinde Yeni Pazar'ın hemen yakınına ordusuyla perşembe günü girdiği ve düşmanı darmadağın ettiği bildirilmiştir. "*İstanbul, 8 Temmuz Cumartesi sabah, resmî*" başlığından sonra "*Sırların kaybı mühimdir. İmparatorluk kuvvetleri savaş alanında çadır kurdular. Yollar son yağan yağmurlardan dolayı çok kötü*" cümlelerinin yazıldığı bu belge Osmanlı'nın olayları hiç de hafife almadığını göstermektedir (BOA, M.08.07.1876, HR. SFR 4. 294-101).⁴⁴

İstanbul Büyükelçisi M. de Bourgoing, Türk ordusunun Sırbistan'ın sınırını geçip Nik yakınlarına geldiğini bildiren bir resmî yazı aldığını (2 Temmuz 1876 tarihinde) haber vermiştir. İngiltere her iki tarafa da müdahale edilmesini uygun görmemiştir. Avrupa, tarafların kendi aralarında dış tesir ve baskıdan uzak bir biçimde antlaşma sağlamalarını beklemiştir. Bu durum iki alternatifini beraberinde getiriyor. Buna göre; ya Sultan ordusunun güçsüzlüğünü kabul ederek Avrupalı güçlere yapacağı müracaatla Romanya ve Sırbistan'a verilen yönetim haklarını/imtiyazları bu isyancılara verecek, ya da ordunun kısmi başarısıyla istenmeyen otoritesini kabul

⁴³ Sırp kaynaklarına göre, bu savaş çok önceden tasarlanmış ve planlanmıştır (Baltalı 833-859).

⁴⁴ Ek 4. *Service Télégraphique de l'Agence Maclean* antetli bu belgenin ilişiginde, Paris'teki Osmanlı Büyükelçisi'ne hitaben yazılan iki sayfalık Fransızca mektup bir ajan tarafından kaleme alınmış ve imzalanmıştır. Buna göre, ajan G. Fournier Büyükelçi'ye savaş alanından kendisine her türlü güvenilir bilgi verebileceğini ve emrine amade olduğunu dile getirmiştir. (BOA, M.08.07.1876, HR. SFR 4. 294-101).

ettirecektir. Bu durumdan hoşlanmayacak olan âsiler de Avrupalı güçlere müracaat ederek kendilerine verilen sözlerin yerine getirilmesini isteyecekler ve akabinde Girit'te 1866-1867'deki gibi bir müdahale gelecektir (Karal 409).⁴⁵ Dük'ün tahminine göre, her iki durumda da İngiliz kabinesi Avrupalı güçlerin arabuluculuğunda olayları kendi başarı hanesine koyacaktır (MAE Documents 78). Fransa bu kaygılarla diplomatik atağa geçecektir.

Öte yandan, Avusturya ile Rusya Reichstadt'da (8 Temmuz 1876) bir araya gelerek Osmanlı-Sırp savaşı sonrasında benimseyecekleri tutumu belirleyeceklerdir. Fransa'nın Viyana Büyükelçisi M. de Vogue raporunda bu iki devletin savaşa müdahale etmeyeceğini, tarafsız kalacaklarını ve sonucu bekleyeceklerini; Osmanlının kazanması durumunda *Girit modelini*, kaybetmesi durumunda ise asi eyaletlere *otonomi* verileceğini ve aynı bilginin Lord Derby'e de gönderildiğini yazmıştır. Bir sonraki belgede, Reichstadt'da anlaşma sağlandığı ve özel bir durum olmadıkça bu savaşa karışmayacakları; ancak, gerekirse *Hristiyan büyük güçlerin* kendi aralarındaki gizli görüşmeleri başlatacakları, Dük Decazes'ın Berlin'e gönderdiği 10 Temmuz 1876 tarihli telgrafla duyurulmuştur (MAE Documents 80). Özet olarak, Gorçakof kendi elleriyle hazırladığı bu Reichstadt görüşmesini bir yazıyla bütün elçiliklere göndermiştir. Bu görüşme ile Avusturya, Rusya'dan Bosna Hersek'in Sırbistan ve Karadağ tarafından işgal edilmeyeceği garantisini alırken, Rusya da Besarabya'yı almak için elini rahatlatacaktır (Tuncer 224).

Berlin'deki Fransız Sefir M. de Gontaut-Biron aslında Almanya'nın güçlü Şansölyesi Bismarck'ın düşüncesini çok merak etmekte ve Almanya'nın Doğu Meselesi'ne bigâne kalmasını hayretle takip etmektedir. Bismarck'ın, Kont Andrassy'nin fikirleri yerine Rus tezine yakın bir tercihi söz konusudur. Lord Russell'den alınan bu bilgi, Alman politikasına Prens Bismarck'ın yön vereceği şeklindedir (MAE Documents 83).

⁴⁵ Yedi adanın Yunanistan'a verilmesiyle Giritli Rumlar 1866'da büyük bir ayaklanma başlatırlar. Uluslararası nitelik kazanan Girit İsyanının arkasında yine Rus ve Yunan kışkırtmaları yatmaktadır. Rumlar arkalarına Gorçakof'u almış ve Yunanistan'dan sürekli silah ve lojistik destek alırlar. Sonuçta isyanı bastıran Osmanlı halka geniş haklar vermesine rağmen Giritli Rumlar Yunanistan'a bağlanmak istemişlerdir. İngiltere hariç neredeyse diğer devletler bu durumu desteklemiştir. Ömer Paşa'nın askeri bir kuvvetle adada sükûneti sağlamasından sonra Âli Paşa da Girit'i ziyaret etmiştir. Sonuçta, 1868'de önce bir af ilanı daha sonra 10 Ocak 1868 tarihli bir fermanla Girit için geniş bir *özerklik statüsü* kabul edilmiştir (Karal 409).

Osmanlı-Sırp/Karadağ savaşı sürerken Fransız kamuoyu Bulgarların Türkler tarafından *katledildiği* yalan haberiyle çalkalanmış ve Dük tarafından, Paris Büyükelçisi Sadık Paşa uyarılmıştır (20 Temmuz 1876) (MAE Documents 83). Bu durum aslında, Osmanlının Batı kamuoyunda *barbar ve kan dökücü* gibi gösterilerek savaş alanındaki başarısının diplomatik alanda zaafa uğratılması olarak izah edilebilir. Bu süreçte yazılan bir Fransızca risalede Türkiye'ye karşı daha hoşgörülü, daha anlayışlı, daha adil ve daha sabırlı olmaları beklenilmekte, zira otuz ila kırk yıldan beri Türkiye halklara birtakım haklar vermiştir (BOA Y.EE. 31-32, 01 H-06-04-1327, s. 6).⁴⁶

Dük Decazes, Andrassy'nin üstlendiği görevi değerlendirmeye tabi tutarak Avusturya'nın politik duruşunu anlamaya çalıştığı (12 Temmuz tarihli) raporunda Avusturya'yı hükmü altına alan Kont'un, savaşın sonunda, sınırlarına Slavların yığılacağı kaygısını taşıdığını anlamıştır. Bu ihtimal karşısında mevcut bir İngiliz programı ona yetersiz gelecektir. Fransa ise Avusturya veya İngiltere tarafından yapılacak *uzlaşma kabul etmez teklifler* hakkında kesin bir yargıda bulunmayacaktır. Rusya da Fransa'ya benzer bir tutum takınacak gibi görünmektedir. Şark Meselesi yine ihtimaller üzerinden değerlendirilmektedir (MAE Documents 82). Nihayet, 5 Ağustos'ta Sırp'ların bozguna uğradığı haberi ulaşmıştır. Disraeli'nin teklifini içeren bir telgrafla İngiliz insiyatifi başlamış ve artık Fransa ve İngiltere'nin müdahale ederek *akan kanı* durdurma zamanı gelmiştir. Lord Derby, Sırp Prens Milan'a *büyük güçlere* müracaat etmesini telkin etmiş ve Lord Lyons da bunu Dük Decazes'e haber vermiştir (MAE Documents 85).

Durum ciddiyetini korumaktadır. Çıkarlar ve birbirine zıt görüşler ortaya çıkmaya başlayacaktır. Bâb-1 Âli ve *büyük güçler* kararsız bir tutum içindedirler. Ateşkesin sağlanması ve akabinde bir konferans düşünen Fransa'nın Saint-Petersburg Büyükelçisi General Le Flô, artık Fransa'nın tarafını belirlemesi gerektiğini ve hiç ikirciklenmeden Rusya'nın yanında taraf olmasını önermiştir. Zira Fransa, bu desteğiyle Rusya'nın güvenini kazanacak ve sadece Fransa'nın kazanacağı yeni bir ittifak için temel atmış olacaktır. Büyükelçi Le Flô "*Böylece ilahî,*

⁴⁶ Osmanlı arşivleri Hariciye bölümünde bulunan 24 sayfalık Fransızca bir risale vardır. Âli ve Fuat Paşaların devlete çok yararlı işler yaptıklarını, devleti reformlarla Avrupalı seviyeye getirdiklerini övgüyle anlatan bu risalede yaşanan süreç analiz edilmiştir. Yazarı belli olmayan bu uzun risalede adı geçen Paşaların ölümüyle devletin acze düştüğü ve toparlanamadığı aktarılmıştır. Balkanların karışık durumu ve savaşın getirdiği yıkımlar ele alınmıştır (BOA Y.EE. 31-32, 01 H-06-04-1327 6).

insani ve Hristiyanca bir sebebi kullanmış olacağız" (MAE Documents 86)⁴⁷ diyerek politik manevrasına bir kılıf hazırlamıştır. Londra'daki Fransız Büyükelçisi Markis d'Harcourt da Rus Çarı Aleksandr'a olan hayranlığını dile getirerek Avrupa çıkarlar dengesinde Rusya'nın başarı kazanacağına inanmaktadır. Zira Büyükelçi, gönüllü Rusların Sırp ordusunu takviye ettiğini ve Çar'ın *medenî ve barışçı* yönetimine hayran kaldığını vurgulamıştır (MAE Documents 87).⁴⁸

Dük Decazes, İstanbul Büyükelçisi M. de Bourgoing'e çektiği bir telgrafta Bâb-ı Âli'ye, Saffet Paşa nezdinde ısrarla baskı yapmasını emreder. Dük'e göre Saffet Mehmet Esad Paşa (1814-1883) büyük güçlerin arzusunu çok iyi anlayabilen ve Avrupa kamuoyuna bu müjdeyi verebilecek kişidir ve Bâb-ı Âli'nin ayak diremesi durumu ağırlaştıracaktır (MAE Documents 88). Daha sonraki elçilik yazışmaları Bulgarların Türkler tarafından katledildiği yönünde nesnel olmayan propaganda bilgisi ve Daily News'in açıklamaları ile Gladstone'un broşürü malzeme olarak kullanılmıştır. Lord Derby Batı kamuoyunun infial hâlinde olduğunu, eğer ateşkes imzalamaz ise Rusya'nın Sırp'ların yanında savaşa gireceğini ve İngiltere'nin de karşı çıkamayacağını Bâb-ı Âli'ye bildirmiştir (MAE Documents 89).

Fransa'nın Berlin Büyükelçisi sağlam kaynaklardan aldığı bilgiyi üstlerine bildirirken, Rusya-Almanya ilişkisini anlattığı yazısında önemli görevler üstlenen Alman Mareşal Manteuffel'ün Rus Sarayı'nda sevilmesinin ilişkilerde yarattığı havayı gözler önüne serer. Rus-Alman ilişkisinde 1863, 1866 ve 1871'de Çar'ın *laissez-faire* politikası sayesinde Polonya meselesini lehinde çözümlleyen Prusya, Rusya'nın Türkiye'ye savaş açmasına karşı çıkmayacaktır. Bu bilgiye göre, Rusya Türkiye'ye savaş açmak için büyük güçleri tarafsız hâle getirmiştir. Artık savaşın gerekçesi Sırbistan ve Karadağ'da akan *Hristiyan kanını* durdurmak olacaktır (MAE Documents 91).

İsyancı Hristiyanları korumak için Berlin Memorandumu tekrar gündeme getirilmiş ve Bâb-ı Âli'den istenen cevap, Saffet Paşa tarafından *altı büyük gücün* hükümet temsilcilerine gönderilmiştir. Fakat hiçbirisi Osmanlının cevabını yeterli bulmamıştır. Dük, M. de Bourgoing'e Lord Lyon'un kendisine yazdığı mektubun tercümesini gönderir. Buna göre, Bâb-ı Âli'nin barış teklifleri kabul edilemez görülmüştür. İngiltere'nin istekleri maddeler hâlinde; 1. Sırbistan ve Karadağ'a

⁴⁷ Saint-Petersburg'dan 28 Ağustos 1876 tarihinde saat 3.39'da çekilmiş telgraf (MAE Documents 86).

⁴⁸ *Hususi* ibareli bu mektup Dük Decazes'e 29 Ağustos 1876 tarihinde Londra'dan gönderilmiştir (MAE Documents 87).

statüko; 2. Bosna-Hersek'e otonom vermek için arabulucu güçlerin İstanbul'da bir *protokol* imzalaması ve burada kendi kendini yönetecek kurumlar ihdas edilmesi; 3. Kötü yönetilen Bulgaristan için de bunun geçerli olması şeklinde özetlenmiştir. Sir H. Elliot, bu maddeleri Bâb-ı Âli'ye dayatmak için hükümetinden emir almıştır. 13 Şubat kararları Bulgaristan'ı kapsayacak, Bosna-Hersek örneğinde olduğu gibi olacak ve Osmanlı bunu geciktiremeyecektir. Kesin bir mütareke için acil düzenlemeyi temin etmek amacıyla *büyük güçlerle* Bâb-ı Âli bir araya gelecektir. Bütün bunları diğer meslektaşlarına da iletmesi istenen Dük, Lord Derby'nin isteğini yerine getirmiştir (MAE Documents 92).

Bu telgraftan iki gün sonra Dük, kendisine ulaşan *gizli* bir telgraf haberini Fransa'nın yabancı ülkelerdeki diplomatlarına bir sirküler hâlinde göndermiştir. Buna göre, Çar, Türkiye'nin mütarekeyi ve *büyük güçlerin* ittifak ettiği barış şartlarını savaştan durdurma durumunda Avusturya Bosna'yı işgal edecek, Rusya Bulgaristan'a askeri müdahale gerçekleştirecek ve Viyana'ya gözdağı vermek amacıyla General Sumarokof'u, bütün Doğu filoları ile Boğaz'a gönderecektir. Dük'e göre bu, savaşı önlemek ve Hristiyanları *olası katliamdan* korumak içindir (MAE Documents 93). Fakat Sırp Prens Milan'ın ateşkesi uzatma teklifini reddetmesi Fransız sefiri şaşkına çevirmiş ve Milan'ın Rusya'ya yanaşmak için böyle yaptığını düşünmesine yol açmıştır. Burada Edhem Paşa'nın haklı şikâyetlerine yer veren Berlin Ortaelçisi, Alman Hükümeti'nin Rus Hükümeti'ne uymasını Edhem Paşa için kabul edilemez bir durum olarak değerlendirmiştir. Edhem Paşa; "*Rusya'nın bir arka planı var, sınırlara asker yığıyor, Osmanlı topraklarına giriyor. Rusya bizi ezecek, ama Almanya ses çıkartmıyor*" (MAE Documents 92) şeklinde beyanat vermiştir. Oysaki Osmanlı büyük güçlerin teklifini bir aydan beridir uygulamaktadır. Öte yandan, Viyana'dan gelen *gizli* bir telgrafta Rusya ve Avusturya İmparatorları gizli bir karar almışlardır. Yani, Avusturya-Macaristan Hükümeti, kamuoyunu askeri işgale hazırlamak için resmî gazetelerinde *büyük güçlerin* birlik olmaması yüzünden Osmanlı'nın tereddüt ettiğini ve İngiltere'ye güvendiğini iddia etmiştir (MAE Documents 95).

M. de Gontaut-Biron'un güvenilir bir kaynağına göre, Rus İmparatoru Aleksandr ile Avusturya İmparatoru François-Joseph aralarında anlaşarak Rusya'nın tek başına savaş yapmasını Reichstadt'da öngörmüşler. 4 Eylül'de *gizli* ibareli iletişim notu, Osmanlı'nın itirazı sonrası Avusturya'nın Bosna'yı, Rusya'nın Bulgaristan'ı işgal bilgilerini ve birleşik donanmanın Boğaz'da bulunmasının zorlayıcı tedbir olarak münasip görüldüğünü teyit etmiştir (MAE Documents 96).

Dük, çözüm için bir konferanstan başka bir yol görmediğini ve inisiyatif almayacağını, imzacı garantör devletlerin silah kullanmadan önce uzlaşmak için Bâb-1 Âli ile bir araya gelmesini öngören Paris Antlaşmasının 8. maddesi gereğince bir araya gelmesi için Londra ve Viyana'ya yazmıştır (MAE Documents 97). Sonra gelen bilgilere göre, İngiltere de bir konferansa sıcak bakmaktadır. Alman Hükümeti ise bu konferansa sıcak bakmamaktadır. Gorçakof imzalı bir telgraf Dük'e gönderilmiştir. Bu telgrafta Gorçakof, İngiltere'nin önerdiği İstanbul konferansına katılmak için *altı büyük gücün* temsilcilerinin hazır bulunacağı, fakat Bâb-1 Âli'nin olmayacağı bir müzakere masası şartını koymuştur. Avusturya da aynı kararı almıştır. Gorçakof, Almanya ve Fransa'dan da bu kararı acil olarak beklemiş; Fransa ise bu kararın Paris Antlaşması'nın 8. maddesine aykırı olduğu ve diplomatik sıkıntılara sebep olacağı gerekçesiyle cevabı geciktirmiştir (MAE Documents 99-100).⁴⁹

Bu baskılara daha fazla dayanamayan Bâb-1 Âli, Saffet Paşa aracılığıyla Sırbistan ve Karadağ ile Mart ayına kadar kesin bir ateşkes ilan edeceğini ve yabancı misyonla ayrıntıları görüşeceğini İstanbul Büyükelçisi M. de Bourgoing'e bildirmiştir (10 Ekim 1876). Fakat Rusya diğer Avrupa ülkelerini hızlı hareket etmeleri için sürekli sıkıştırmaktadır. Fransa Rusya'nın bu kararlılığını endişeyle karşılamıştır. Saint-Petersburg ve Londra Hükümeti ateşkes süresi üzerinde anlaşmazlığa düşmüşler. Sonuçta, İngiltere Osmanlının şartları reddetmesi durumunda Rusya'yı İstanbul'a girmesi için adeta özgür bırakacaktır (MAE Documents 101-104).⁵⁰

Hiç vakit kaybetmeyen Rus Büyükelçi İgnatıyef, 31 Ağustos'ta tahta çıkan yeni sultan Abdülhamit'e tehditkâr bir mektup göndererek diplomasiyi zora sokmuştur. Londra'dan Dük'e gelen 26 Ekim tarihli *çok gizli* bir telgrafa göre, Rusya eğer Osmanlı topraklarını işgal ederse bu İngiltere için savaş sebebi (*casus belli*) olacaktır. Fransa ise, Rusya İstanbul ve çevresini tehdit etmedikçe sadece protesto edecektir. Bir gün sonra Dük, İstanbul'daki Büyükelçisi'ne İgnatıyef'e destek vermesini ve Saffet Paşa'ya

⁴⁹ Dük, 9 Ekim 1876 tarihli bu telgrafı Londra, Viyana, Berlin ve Roma Büyükelçilerine çekmiştir (MAE Documents 99-100).

⁵⁰ Çok uzun tartışılan bu konu diplomatları ikiye bölmüştür. Prens Bismarck, Lord Russell, Kont Schouvaloff, Lord Derby vb. isimler ara yol bulmak için yazıyla veya yüz yüze müzakere etmişlerdir. Fransız Büyükelçi'ye göre, aslında bu anlaşmazlığın çözümü Türkiye'nin ve Avrupa'nın alacağı tutuma bağlıdır. İngiltere 6 haftalık ateşkese itiraz etmeyerek çekimser kalacak gibi görünmüştür, fakat Rusya, İstanbul'da yapılacak bu konferansa Osmanlının katılmasını asla istememiştir. 6 aylık bir ateşkese tercih eden Avusturya ise bir Rus-Osmanlı savaşında monarşisinin zarar görmesini tasavvur etmemiştir (MAE Documents 101-104).

da gelecek tehlikenin ne kadar büyük olduğunu saklamadan açıklamasını emredecektir.

Tam üç gün sonra, Rus Büyükelçisi'nin Bâb-ı Âli'ye kırk sekiz saat mühlet vererek ilişkiyi keseceği ve ülkesine döneceği bilgisini alan Dük Decazes, bu durumu Sırpların savaştaki başarısızlığıyla açıklamıştır. Bir gün sonra Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Rusya'nın isteklerini kabul eden Bâb-ı Âli çaresizdir. Londra Hükümeti de diğer hükümetlerin büyükelçilerinin yanına birer yardımcı delege gönderilerek görüşmelerin başlatılması yönünde net bir karar almıştır. Ancak ne yazık ki bu görüşmelere Osmanlı katılamayacaktır. Rus halkını *Hristiyanların* haklarını korumak için savaşa razı etmeye çalışan Çar, Moskova'da vekillere coşkulu nutuklar atmıştır. Fransız Büyükelçi'ye göre, aslında Rusya'yı savaşa iten Almanya'dır. Londra da Almanya'nın konferansa katılımını merak etmiş ve bir yandan da Lord Salisbury savaş istemediğini ifade eden bir konuşma yapmıştır. Dük, iki başkentteki farklı nutukların kafaları karıştırdığını ve İngiltere Kraliçesiyle İmparator Wilhem'in gizli bir anlaşma yaptıkları ihtimalinin kuvvetli olduğunu dile getirmiştir (MAE Documents 105-110).⁵¹

Büyükelçi General Le Flô, Rus İmparatoruyla Saint-Petersburg'da yaptığı bir görüşmede İmparator'un İngiltere'den çok şikâyetçi olduğunu ifade etmiştir. İmparator:

“... Ben bir inisiyatif almadım. Mütarekeyi İngilizler istedi, ben de onlar gibi kabul ettim. İlk defa konferanstan onlar bahsetti, ben kabul ettim, barışın temellerini onlar koydu, ben yine kabul ettim. Fakat Londra'dan bir teklif geliyor, ama İstanbul'dan da Elliot tarafından tam tersi bir teklif geliyor. İki tane İngiliz politikası var; biri Londra'nınki, diğeri Büyükelçisinininki. Hangisi gerçek? Hatta bugün Türkler konferansı henüz kabul etmemiş. Lord Derby onları kabul etmeye zorlarken, Elliot da tam tersine döndürüyor.” (MAE Documents 111).

Bu konuşmaya şaşırın büyükelçi tarafsız cümlelerle Fransa'nın barışçı tutumunu aktararak âdeta imparatorun hışmına uğramak istememiştir.

⁵¹ (31 Ekim 1876, saat 02.15) Fransa 1878 *Sergisine* Almanya'nın katılma kararını olumsuz karşılamıştır (14 Kasım 1876). Rus İmparator Alman İmparatora bizzat yazdığı bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Türkiye'ye Avrupa'nın isteklerini yerine getirmesi için maddi baskı unsurları kullanmayı teklif etmiştir. Dük, 14 Kasım 1876 tarihli telgrafında Berlin'deki Büyükelçi M. de Gontaut-Biron'dan bu ilişkilerin mahiyetini öğrenmesi için çaba göstermesini istemiştir (MAE Documents 105-110).

Nihayet, Avrupalı *büyük güçlerin* büyükelçileriyle birlikte olağanüstü yetkili temsilcileri, uzun süredir gündemlerini meşgul eden Balkan isyanlarını *Şark Meselesi* bağlamında bir karara bağlamak üzere, İstanbul'da Bahriye Nezareti'nin üst katında toplanmaya başlamışlardır (Aydın, "İstanbul Konferansı" 673).⁵² İngiltere'nin önderliğinde yapılacak müzakerelerde alınacak kararlar Avrupa dengesini sağlamaya yönelik olacaktır. Bu toplantıya katılacak olan Fransız temsilci M. de Chaudordy'ye Versailles'dan talimatlar gönderilmiştir. Fransa'nın meseleye bakış açısını göstermesi bakımından bu talimatlar önem arz etmektedir. Buna göre, bu savaş Türkiye ile Balkan yarımadasının Hristiyan halkları arasında ortaya çıkmış olması itibarıyla *Osmanlı-Komşu Güçler* arasındaki etnik, dinî, toprak ve idari bakımdan menfaat çatışmasının sonucudur. Bu menfaat çatışması Fransa'yı dolaylı yoldan ilgilendirmektedir. Olayların seyrine göre, Fransa'nın *büyük güçlerin* öneri ve isteklerinden uzaklaşması tarafsızlığını pekiştirecektir. Fakat öte yandan, geçmişte olduğu gibi Doğulu *Hristiyan halkların çektiği acılara karşı duyarsız* kalamayacağı iddiasıyla da aktif rol almak istemiştir (MAE Documents 114-116). Ayrıca, Fransa'nın korunması gereken Avrupa barışını temel alan daimî bir politikası da olmalıdır. Bu iki nedenle Fransa diğer *büyük güçlerle* bir anlaşma zemini aramıştır. Zira Türkiye *büyük güçlerin* dayattığı reformları barış içinde uygulamaya hazırdır (MAE Documents 120).⁵³

SONUÇ

Fransa, Osmanlı toprak bütünlüğünü göz önünde bulundurmak koşuluyla mevcut düzene bağlı kalan hükümetlerle iş birliği çerçevesinde Andrassy notasına sıcak bakmış, Berlin Memorandumu'nda ise *büyük güçlerin* menfaatlerinin çakıştığı yerde kamuoyunun desteğiyle uzlaştırıcı bir rol alma yoluna giderek tarafları yatıştırma politikası izlemiştir. Sırbistan/Karadağ'ın savaş alanında hezimete uğramasına rağmen, *büyük güçler* Osmanlı aleyhine savaş öncesi statükoya (*statu quo ante bellum*) dönülmesi hususunda ittifak etmişlerdir. İstanbul Konferansı'nın amacı Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a *otonomi* vermek ve Osmanlıyı bu durumu

⁵² İstanbul/Tersane Konferansı 23 Aralık 1876-20 Ocak 1877 tarihleri arasında meydana gelmiştir (Aydın, "İstanbul Konferansı" 673).

⁵³ Fransa, Avrupa'nın dengesini bozacağı kaygısıyla *büyük güçlerin* zor kullanma fikrine karşı çıkmıştır. 19 Kasım 1876 tarihinde Dük Decazes, çok *gizli* ibareli belgede özel bilgiler paylaşmıştır. Buna göre, Rusya, Kırım Harbi'ni kaybeden Çar Aleksandr'ın kişisel olarak kötü hatıraları olduğu, bu isyanlar bahanesiyle intikam almak istediğini açıklamıştır. Fransa'nın Paris Kongresi'nde Rusya'nın yanında yer aldığını, Almanya'nın çıkarları yüzünden Rusya'nın Tuna'dan uzaklaştırıldığını ve 1871'den itibaren tereddütsüz Rusya'nın yanında yer aldığını dile getirmiştir. Kongrede muhtemel gelişmeler karşısında Fransız temsilcilerin Rus temsilcilerle birlikte hareket etmesi tavsiye edilmiştir (MAE Documents 120).

tanımaya mecbur etmek olmuştur. Fransa, *büyük güçlerin* bu kararları Osmanlıya cebren uygulatma veya işgal kararı almaları durumunda kabul etmeyeceğini ilan etmiştir.

Fransız Büyükelçilik yazışmalarına göre, Hersek isyanı ve akabinde gelişen hadiselerle paralel olarak devlet yönetimine duyulan genel memnuniyetsizlik hazine borçlarının ödenemediği zor bir döneme rast gelmiştir. Bu isyanlar, devletin yaşadığı mali buhran çerçevesinde dış müdahaleyi artıran iç isyanlar olarak görülmüştür. Özellikle, Rus nüfuzunun hâkim olduğu dış baskılarla hazırlanan ve yayınlanan, birincisi 20 Eylül'de, ikincisi *Adalet Fermanı* biçiminde, üçüncüsü ve en kapsamlısı *12 Aralık Fermanı* olmak üzere yayınlanan fermanlarla isyancılar ve Avrupa devletleri ikna edilmeye çalışılmıştır. Fakat istenilen sonuç alınamamıştır.

Bu süreçte, Fransa Almanya ve İngiltere karşısında tek başına inisiyatif alamamıştır. Prusya savaşında yenilmesiyle ülke içinde geçici yönetimler kurulması, anayasa hazırlama süreci ve üçüncü cumhuriyet döneminin kargaşası gibi sebepler Fransa'nın pasif bir politika yürütmesinde en önemli etken olarak görülmüştür. Fransa, *büyük güçlerin* Bâb-ı Âli'ye zor kullanma fikrine Avrupa'nın dengesini bozacağı kaygısıyla karşı çıkmış, fakat yine de bu *güçlerin* gücüne boyun eğmiş ve onların politikalarını takip ederek pozisyon belirlemiştir.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1983.
- Arsel, İlhan. "Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato." *Hukuk Fakültesi Dergisi* 11. 1-2 (Mart-Nisan 1954): 97-144.
- Aydın, Mithat. "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32. 53 (2013): 17-54.
- . "Bosna Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü." *Bellekten* LXIX. 256 (Aralık 2005): 1-21.
- . "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 18 (2005): 21-50.
- . "İstanbul Konferansı." *İslam Ansiklopedisi* Ek-1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016. 673-674.

- Baltalı, Kemal. "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler." *Belleten* L. 198 (1986): 833-859.
- "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi." İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017.
- Baysun, Cavid. *Cevdet Paşa, Tezâkir 13-20*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- "Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)" Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) HR. SFR 4. 294-101.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) Y.EE. 31-32, 01 H-06-04-1327.
- Davison, H. Roderic. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*. Çev. Osman Akınbay. İstanbul: Agorakitaplığı, 2005.
- Djurđjev, Branislav. "Bosna-Hersek." *İslam Ansiklopedisi* Cilt 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992. 297-305.
- Duc Decazes Portresi. gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France. Web: 13 Aralık 2019.
- Düstur* (Tertip 1 Cilt 3). Web: 29 Ocak 2020.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.
- Gölen, Zafer. "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek." *Balkanlar El Kitabı*. Cilt 1. Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay. 2. Baskı. Ankara: Karam Vadi, 2013. 371-385.
- Halaçoğlu, Yusuf, ed. *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*. İstanbul: Babıali Kültür, 2010.
- Hersek Haritası: 1/800.000 gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France. Web. 13 Aralık 2019.
- İnalcık, Halil. "Adâletnâme." *İslam Ansiklopedisi*. C.1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988. 346-347.
- Jorga, Nicolea. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Yeditepe, 2005.
- Journal des Débats*, politiques et littéraires, 15 mai 1876. Web. 10 Ocak 2020.

- Kapıcı, Özhan. *Osmanlı-Rus İlişkilerinde N.P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2013.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*. VII. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Kont Andrassy'nin portresi. gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France. Web: 13 Aralık 2019.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Landemont, Comte de. *L'élan d'un peuple, la Bulgarie jusqu'au Traité de Londres 1861-1913*. Paris: Librairie Plon, 1914.
- Le Constitutionnel*, journal du commerce, politique et littéraire, 11 mai 1876. Web. 19 Ocak 2020.
- Le Figaro*, 8-11 mai 1876. Web. 19 Ocak 2020.
- La Liberté*, 10 mai 1876. Web. 20 Ocak 2020.
- Le Pays*, journal des volontés de la France, 10 mai 1876. Web. 19 Şubat 2020.
- Le XIX. Siècle*, journal quotidien politique et littéraire, 13 mai 1876. Web. 19 Şubat 2020.
- MAE. Ministère des Affaires Etrangères. *Documents diplomatiques français (1871-1914)*. 1er Série (1871-1900), Tome Second (1er Juillet 1875-31 Décembre 1879). Paris: Imprimerie nationale, MCMXXX.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş, 2011.
- Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2009.
- Özkan, Ayşe. *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Tuncer, Hüner. *Türk Dış Politikası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e (1789-1920)*. I. Cilt. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017.
- Turan, Tufan. "İspanya Elçilik Raporlarında 1875 Hersek İsyanı." *Bellekten* LXXXII. 294 (2018): 627-673.

Uygur, Fatma. "Süveyş Kanalı Projesinde İstanbul'da Yaşanan Diplomatik Mücadeleler." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research* 22. 3 (2018): 699-720.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu (Yay. tarihi yok).

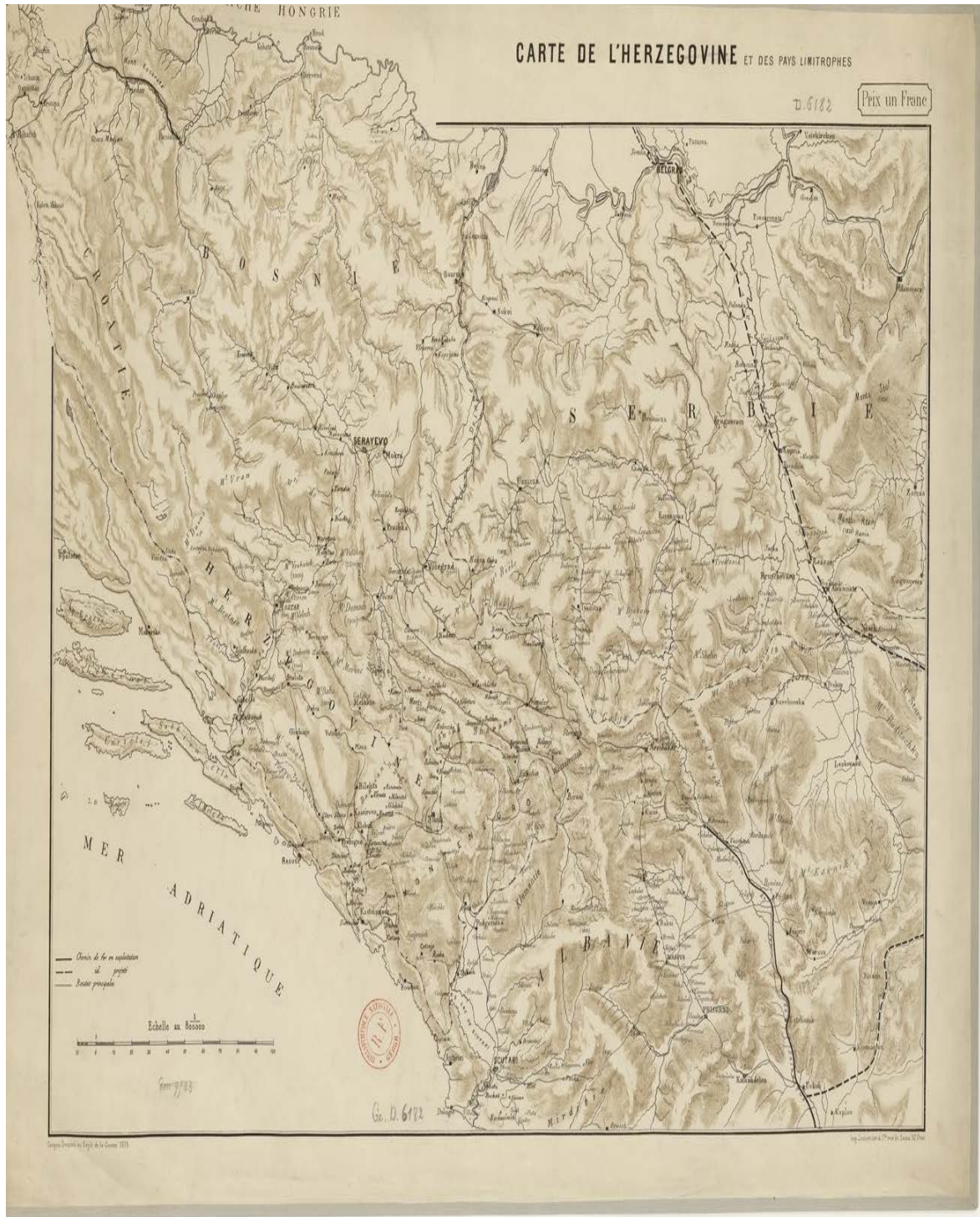
EKLER

Ek 1. Kont Andrassy'nin portresi. gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France.

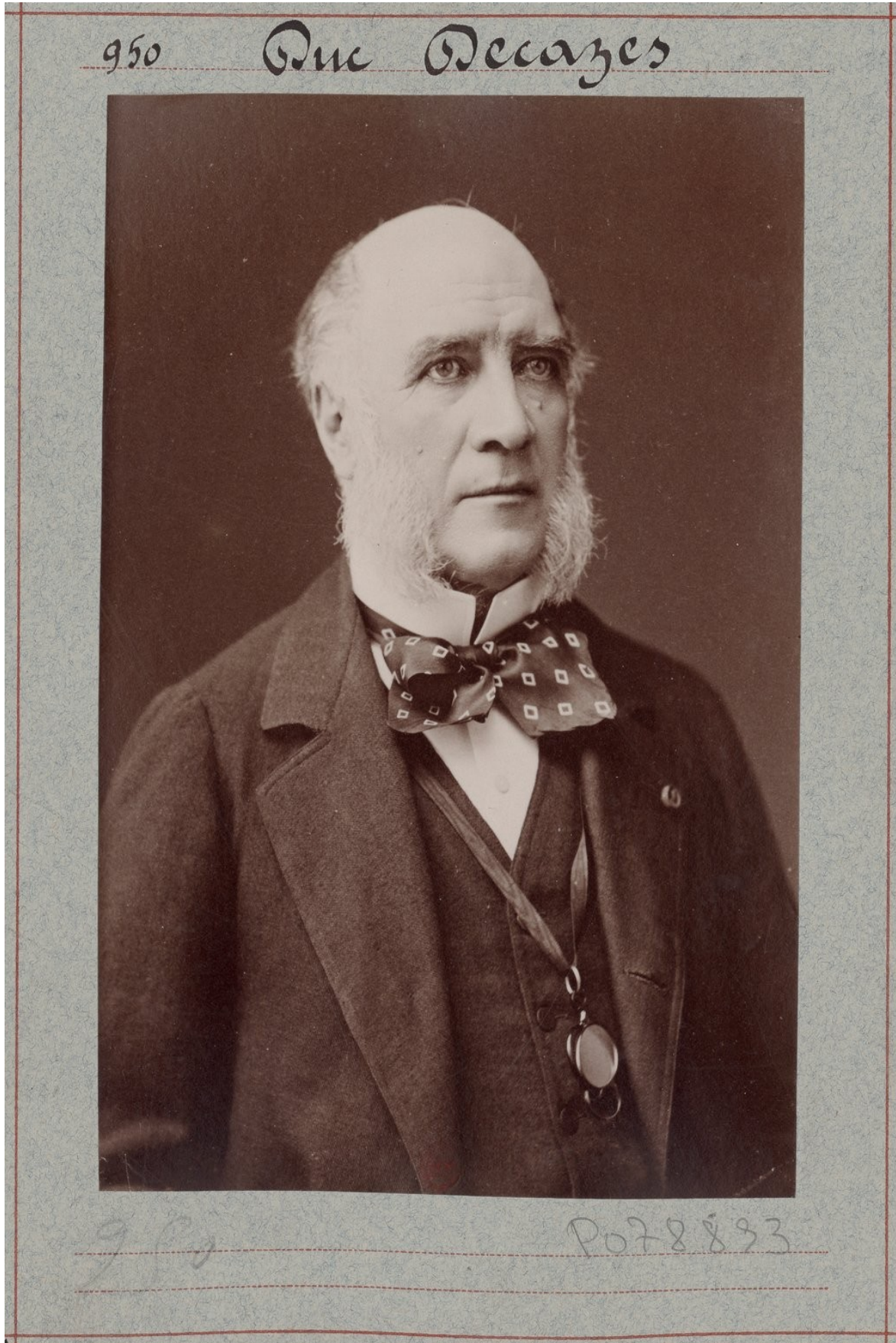
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek 2. 1875 yılı Hersek Haritası: 1/800.000. gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

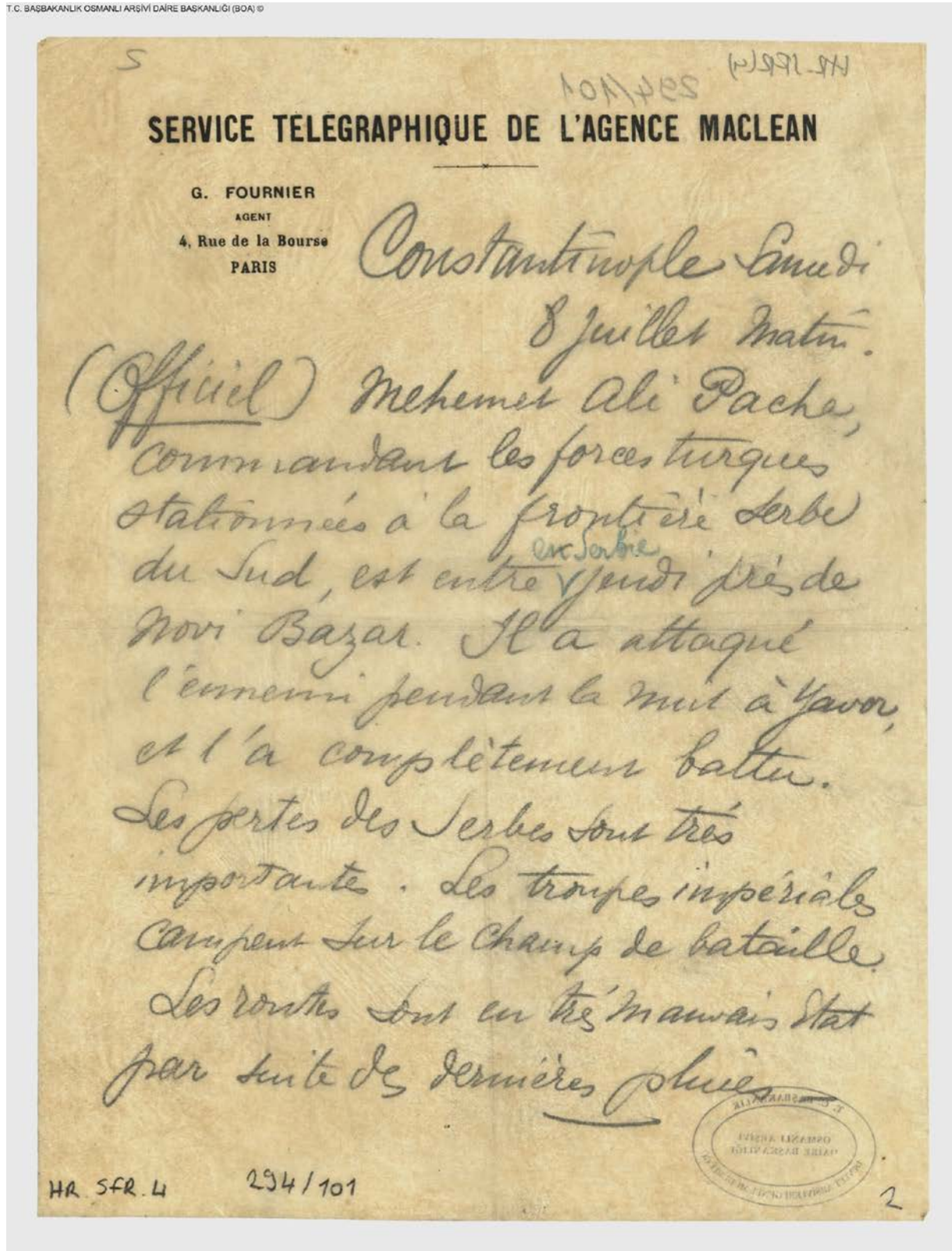
Ek 3. Duc Decazes. gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek 4. BOA HR. SFR 4. 294-101.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIĞI (BOA) ©

HR.SFR.4.00294.00101.002